

การเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยม
ก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

การเคลื่อนไหวของผู้ที่ไม่นับแนวความคิดแบบประชาธิปไตยและสังคมนิยมซึ่งเป็นปัญหาทางการเมืองที่สำคัญประการหนึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มิได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างทันทีทันใด หากมีพื้นฐานและการพัฒนามาตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นเวลาที่ประเทศไทยเริ่มติดต่อกับโลกตะวันตกนับตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบาริงใน พ.ศ. ๒๓๘๘ หลังจากนั้นอารยธรรมตะวันตกก็เริ่มขยายอิทธิพลเข้าสู่สังคมไทย เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างเห็นได้ชัด ในขณะที่เดียวกันแม้ว่าการปกครองประเทศจะยังคงเป็นไปตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งสืบทอดมาเป็นเวลาช้านาน แต่แนวความคิดใหม่ ๆ เกี่ยวกับระเบียบวิธีการปกครองของชนชาติยุโรป ก็เริ่มแพร่หลายในกลุ่มผู้ได้รับการศึกษาระดับสูง แนวความคิดทางการเมืองแบบแรกที่เข้ามาคือ แนวความคิดประชาธิปไตยซึ่งกำลังมีอิทธิพลในโลกตะวันตก และต่อมาในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากเกิดการปฏิวัติรัสเซียใน พ.ศ. ๒๔๖๐ (ค.ศ. ๑๙๑๗) แนวความคิดสังคมนิยมแบบคอมมิวนิสต์ก็เริ่มเป็นที่รู้จักกันในประเทศไทย

๑. การแผ่ขยายแนวความคิดประชาธิปไตยเข้ามาในประเทศไทย

นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ (พุทธศตวรรษที่ ๒๒) เป็นต้นมา ประชาชนของประเทศต่าง ๆ ในตะวันตกได้เริ่มตื่นตัวในเรื่องสิทธิและเสรีภาพ มีการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิทางการเมืองจากพระมหากษัตริย์ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งราษฎรสามารถเข้ามามีสิทธิมีเสียงในการบริหารประเทศ การเรียกร้องสิทธิของประชาชนนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากระบอบเก่าไปสู่ระบอบ

ระบอบใหม่ทั้งในลักษณะของการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปในประเทศอังกฤษ การเรียกร้องสิทธิการปกครองตนเองจากเมืองแม็โนอเมริกา การปฏิวัติอย่างทันทีทันใดในประเทศฝรั่งเศส หลังจากนั้นแนวความคิดแบบประชาธิปไตยก็แผ่ขยายไปยังประเทศต่าง ๆ ทั่วมุมโลก เกิดการเรียกร้องสิทธิของราษฎรโดยทั่วไป นับเป็นปัญหาทางการเมืองสำคัญซึ่งกษัตริย์ของประเทศต่าง ๆ ต้องเผชิญและหาทางแก้ไข

สำหรับประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การแผ่ขยายของความคิดประชาธิปไตยยังเป็นไปในวงแคบอย่างมาก เนื่องจากการตื่นตัวเพื่อศึกษาวิทยาการตะวันตกยังคงจำกัดอยู่เฉพาะชนชั้นปกครองจำนวนน้อย ยิ่งไปกว่านั้น การรับรู้แนวความคิดทางการเมืองแบบใหม่ของตะวันตก ก็เป็นไปในรูปที่ ต้องการศึกษารื่องราวและอารยธรรมของฝ่ายนั้น เพื่อหาทางเผชิญหน้ากับภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตก มากกว่าที่จะนำมาตั้งปัญหาเกี่ยวกับความชอบธรรมของผู้ปกครองในระบอบการปกครองเดิมของไทย

ประจักษ์พยานที่แสดงว่าผู้บริหารประเทศในสมัยนั้น ได้ให้ความสนใจศึกษาวิธีการปกครองแบบประชาธิปไตย อาจสะท้อนให้เห็นจากพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงนายแฟรงกลิน เพียซ (Franklin Pierce)

ประธานาธิบดีคนที่ ๑๔ แห่งสหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓ มีความตอนหนึ่งว่า^๒

ดูรายละเอียดเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยของประเทศเหล่านี้ใน Rudolph Gaeist, The History of the English Constitution (London : William Clowes and Son Limited, 1891), Lucian Rourier, A History of France, Tr A.L. Rowse, (London Macmillian, 1953), James Alton James, American History (New York : Charles Scribner's, 1912).

^๒พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๓ (พระนคร : คุรุสภา, ๒๔๐๖), หน้า ๒๓๘ - ๒๓๙.

ในแผ่นดินยูในคิซอเมริกา มีชนบทรรมนิยมคังไว้และ
 สืบมาแต่ครั้งปรีไฮเคนต์ ยอด วัคซิงตัน ไทราษฎรทั้ง
 แผ่นดินพร้อมใจกัน เลือกสรรบุคคลที่ควรจักไว้เป็นชั้น
 แล้วตั้งให้ปรีไฮเคนต์ใหญ่และปรีไฮเคนต์รอง ครอบ
 ครองแผ่นดินผู้ซ้าชากวารัฐการบ้านเมืองเป็นวาร์เป็นครว
 ... ไม่มีการขัดขวางแก่งแย่งแก่กันด้วยผู้นั้น ๆ จะซวง
 ซิงอิสรียศเป็นใหญ่ในแผ่นดิน คังเมืองอื่น ๆ ซึ่งเป็นอยู่
 เมือง ๆ นั้นได้ ก็เห็นว่าเป็นการอัครรยยิ่งนักเป็นชนบ
 ทรรมนิยมที่ควรจะสรรเสริญ...

จากข้อความในพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นข้อดีของการปกครองแบบประชาธิปไตย อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏหลักฐานที่จะแสดงให้เห็นว่า ทรงมีพระราชดำริที่จะนำแนวความคิด
 แบบใหม่นี้มาใช้กับการปกครองของไทยแต่ประการใด รวมทั้งไม่ปรากฏว่ามีการ
 เคลื่อนไหวของพระราชมารชาหรือขุนนางชั้นสูงที่ได้รับการศึกษาแต่ประการใด ทั้งนี้
 น่าจะเป็นเพราะแนวความคิดประชาธิปไตยเป็นของใหม่ และผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับ
 เรื่องนี้มีจำนวนจำกัด รวมทั้งการที่การปกครองตามระบอบเดิมยังคงสามารถ
 ดำเนินไปด้วยดี เพียงพอที่จะแก้ปัญหาทางการเมืองในขณะนั้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินรัฐ
 ประศาสน์นโยบายในการเผชิญกับภัยจากจักรวรรดินิยมในท้านองเกี่ยวกับพระราชบิดา
 โดยยอมผ่อนปรนต่อการบีบบังคับของตะวันตกเพื่อรักษาผลประโยชน์ส่วนใหญ่ไว้ รวม
 ทั้งยอมรับคตินิยมสมัยใหม่บางประการที่เห็นว่า เหมาะจะสมมาปรับปรุงประเทศให้เข้ากับ
 ตะวันตก พระบรมราโชบายที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งก็คือ ทรงมุ่งที่จะผลิตผู้มีการ
 ศึกษาเข้ามาเป็นกำลังในการปรับปรุงประเทศ อย่างไรก็ตาม การแพร่หลายของการ
 ศึกษาแบบตะวันตก ได้ทำให้เกิดกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า (Modern Elite) ที่
 สนใจในแนวความคิดทางการเมืองและระบอบการปกครองแบบตะวันตกมากขึ้น
 ประกอบกับภัยจากจักรวรรดินิยมได้ทวีความรุนแรงขึ้นตามลำดับ ทำให้ปัญญาชนบาง
 กลุ่มเกิดความต้องการที่จะเข้ามามีส่วนในการแก้ไขปัญหของบ้านเมือง เมื่อไม่

สามารถจะกระทำได้ในการปกครองระบอบเก่า ซึ่งอำนาจในทางการเมืองจำกัด อยู่เฉพาะองค์พระมหากษัตริย์และชนชั้นผู้ปกครองจำนวนน้อย กลุ่มคนรุ่นใหม่ก็เริ่ม สนใจและมีแนวโน้มที่จะนำแนวความคิดแบบประชาธิปไตยเข้ามาปรับปรุงการปก- ครองแบบเดิม

๒. สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาในพระองค์กับการวาง
รากฐานประชาธิปไตย

บุคคลแรกที่มีบทบาทในการนำแนวความคิดทางการเมืองแบบตะวันตก เข้ามาปฏิรูประบบการบริหารของไทย ก็คือ องค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า อยู่หัว ซึ่งทรงอยู่ในฐานะผู้นำของกลุ่มคนรุ่นใหม่นั้นเอง ในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ เมื่อ พระองค์ทรงบรรลุนิติภาวะเสด็จขึ้นครองราชย์โดยสมบูรณ์ ก็ได้ทรงสถาปนาสภาที่ ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาในพระองค์เป็นองค์กรใหม่ช่วยบริหารประเทศ โดยทรงมีพระราชดำริว่า ราชการบ้านเมืองที่จะเกิดขึ้นใหม่และที่ค้างค้ำมาแต่เดิมนั้น ไม่สามารถที่จะทรงจัดการให้สำเร็จโดยลำพังพระองค์เอง "... ถ้ามีผู้ช่วยกันคิด หลายปัญญาแล้ว การที่รกร้างมาแต่เดิม ก็จะได้ปลดเปลื้องไปที่ละน้อย ๆ ความดี ความเจริญก็จะบังเกิดแก่บ้านเมือง ..."

จากพระราชดำริข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะรับ พังความคิดเห็นในการบริหารราชการแผ่นดินจากบุคคลอื่นนอกเหนือจากกลุ่มผู้ปกครอง เดิมได้แก่เสนาบดีทั้ง ๒ ตำแหน่งตามแบบจตุสดมภ์ ซึ่งอาจจะพิจารณาในทางหนึ่งได้ ว่า เป็นการกระจายความรับผิดชอบทางการเมืองให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ดังนั้นจึงกล่าว ได้ว่าสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาในพระองค์เป็นสถาบันทางการเมือง สถาบันแรกของไทย ที่มีแนวโน้มไปในทางที่อาจจะพัฒนาเป็นกลไกอันสำคัญของระบอบ

^๓ ประกาศว่าด้วยการตั้งเสนาบดี, ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม ๑

รัฐสภา (parliamentary system) ได้ หากองค์พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชประสงค์ในแนวทางนั้นอย่างแท้จริง

สำหรับที่มาในการจัดตั้งสภาที่ปรึกษาทั้งสองนี้ น่าจะเกิดขึ้นจากการที่ได้ทรงศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับระบอบการปกครองของประเทศตะวันตก โดยเฉพาะจากประสบการณ์ที่ทรงได้รับในระหว่างการเสด็จประพาสเมืองอาณานิคมของตะวันตก ได้แก่ สิงคโปร์และปัตตาเวียในปี พ.ศ. ๒๔๑๓ รวมทั้งการเสด็จประพาสอินเดียในปีต่อมา ปรากฏหลักฐานว่าในหมายกำหนดการรับเสด็จ ณ เมืองปัตตาเวีย บุคคลซึ่งทางรัฐบาลฮอลันดาจัดให้โดยเสด็จในรตพระที่นั่งนั้น คือ รองประธานสภาขุนนางที่ปรึกษาราชการแผ่นดินของปัตตาเวีย ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีการเชิญเสด็จไปทอกระเนตรอาคารที่ประชุมขุนนางที่ปรึกษาราชการแผ่นดินอีกด้วย

การจัดตั้งสภาที่ปรึกษาในพระองค์ก็ได้รูปแบบมาจากปรีวีเคาน์ซิลของอังกฤษ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระยาภาสกรวงศ์ (พร นุนนาค) ราชเลขาธุการฝ่ายต่างประเทศและนายเฮนรี อาลบาสเตอร์ (Henry Albaster) ที่ปรึกษาชาวอังกฤษแปลและเรียบเรียงกฎหมายอังกฤษเกี่ยวกับปรีวีเคาน์ซิลขึ้นทูลเกล้าถวาย สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินหรือที่เรียกทับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า "เคาน์ซิลออฟสเตต" (Council of State) ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๓

๕ จดหมายเหตุเสด็จประพาสในรัชกาลที่ ๕ เสด็จเมืองสิงคโปร์และเมืองเบตาเวียครั้งแรกและเสด็จประพาสอินเดีย (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาวาตรี หลวงสุรินทรเสนี ร.น., ๒๕๑๒), หน้า ๒๕ - ๒๖.

๕ หอสมุดควชิรญาณ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๓๖ มัคที่ ๑๕๓ เล่ม ๓ เรื่องปรีวีเคาน์ซิล แปลจากฉบับภาษาอังกฤษ ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๓๖, หน้า ๓.

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าแต่งตั้งสมาชิกสภาจากราชการซึ่งมีบรรดาศักดิ์ชั้น
พระยา ๑๒ นาย ทำหน้าที่ประชุมปรึกษาข้าราชการและออกพระราชกำหนดกฎหมาย
ตามพระบรมราชโองการ นอกจากนั้นสมาชิกสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินตั้งแต่ ๒
นายขึ้นไป อาจจะทำบงกชทูลเสนอความคิดเห็นในการออกกฎหมายใหม่ เมื่อมี
พระราชดำริเห็นชอบด้วยก็จะพระราชทานเรื่องให้ที่ประชุมใหญ่พิจารณาต่อไป^๗

หลังจากทรงสถาปนาสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ประมาณ ๓ เดือน ก็
ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดตั้ง สภาที่ปรึกษาในพระองค์ หรือ "ปริวี เคาน์ซิล"
(Privy Council) ขึ้นเมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม ปีเดียวกัน^๘ สภานี้มีสมาชิก
ประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการระดับต่าง ๆ รวมทั้งสิ้น ๘๕ นาย
ทำหน้าที่ถวายคำปรึกษาข้าราชการ และเสนอความคิดเห็นต่าง ๆ ซึ่งอาจจะนำไป
อภิปรายในสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน นอกจากนี้อาจจะทรงแต่งตั้งที่ปรึกษาใน
พระองค์จำนวนหนึ่งเพื่อสืบสวนราชการเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือพิจารณาพิพากษาคดี
ใด ๆ ตามพระบรมราชโองการ^๙

เมื่อพิจารณาหน้าที่และลักษณะการประชุมของสภาที่ปรึกษาทั้งสอง^{๑๐} จะ
เห็นได้ว่าโดยหลักการแล้ว สมาชิกของสภาจะได้รับการฝึกฝนให้รู้จักแสดงความคิดเห็น
โดยไม่ต้องเกรงความผิดใด ๆ รวมทั้งคุ้นเคยกับระเบียบวิธีการประชุมตามแนวทางของ

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน "พระราชบัญญัติเคาน์ซิลออฟสเตต" และ
"พระราชบัญญัติปริวีเคาน์ซิล", ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๓๖, หน้า ๑๘
และหน้า ๑๕๕ ตามลำดับ.

ระบอบรัฐสภา ดังนั้นจึงอาจจะถือได้ว่าเป็นก้าวแรกของการปฏิรูปพื้นฐานการปกครองแบบประชาธิปไตยในสังคมไทย และถ้าหากว่าบทบาทของสภาที่ปรึกษาทั้งสองได้มีการพัฒนาไปในทางที่ควรแล้ว การปฏิรูปการปกครองของไทยจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยตามกาลสมัยก็น่าจะดำเนินไปได้ด้วยดี

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาผลในทางปฏิบัติแล้ว จะเห็นได้ว่า สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาในพระองค์มิได้มีบทบาทในการเสริมสร้างประชาธิปไตยเท่าที่ควรจากรายงานการประชุมเท่าที่ปรากฏอยู่^{๑๑} แสดงให้เห็นว่าสมาชิกของสภาทั้งสองใช้สิทธิในการแสดงความคิดเห็นน้อยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่ขัดต่อพระราชดำริ นอกจากนี้ ยังไม่ปรากฏว่า สภาทั้งสองได้ประชุมพิจารณาเรื่องสำคัญใด ๆ นอกเหนือจากที่มีพระบรมราชโองการ จึงเท่ากับว่าโดยทางปฏิบัติแล้วสภามิได้มีบทบาทโดยอิสระในตัวเอง ด้วยเหตุนี้สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาในพระองค์ในพระองค์จึงประสบความล้มเหลว ในการที่จะพัฒนาเป็นสภานิติบัญญัติในระบอบประชาธิปไตยตามวิถีทางอันควร โดยอาจสรุปถึงสาเหตุของความล้มเหลวได้ดังนี้

ประการแรก เมื่อพิจารณาถึงสภาพทางการเมืองในต้นรัชสมัย อาจจะกล่าวได้ว่า วัตถุประสงค์สำคัญที่แท้จริงในการจัดตั้งสภาทั้งสองก็คือ การทอนอำนาจของกลุ่มเสนาบดีและขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งกุมอำนาจการบริหารประเทศอย่างเต็มที่ในขณะนั้น ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำรัสในภายหลังว่า

การแต่เดิมมานั้น การเอกเสกคิวิตีฟักับลียิสเลตีฟ
รวมกันอยู่ในเจ้าแผ่นดินกับเสนาบดีโดยมาก แต่
ครั้งมาเมื่อริเยนซี ... ในตอนต้นอำนาจนั้นก็อยู่แก่
ริเยนตและเสนาบดีทั้งสองอย่าง ครั้นภายหลังมา

^{๑๑} อัจฉกรายงานการประชุมของสภาที่ปรึกษาทั้งสองได้ ณ ห้องสมุด
วชิรญาณ หอสมุดแห่งชาติ หมู่จกหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๕.

เมื่อเราค่อยมีอำนาจขึ้น ตำแหน่งเอกเสกคิวตีพนั้นเป็นที่หวงแหนของริเยนคและเสนาบดี แคสียีส เลตีพนั้นหาใครจะมีผู้ใดชอบใจไม่ เราจึงได้จับอุทหนุนการสียีส เลตีพขึ้น จนถึงมีเคาซิลที่ปรึกษาทำกฎหมายเนื่อง ๆ เป็นคน จนตกลงเสนาบดีเป็นคอเวอนเมนต์ เรา กลายเป็นหัวหน้าพวกลียีส เลตีพเคานซิล เป็นออกไปลีชั่นของคอเวอนเมนต์ตรง ... ๑๒

ในสภาพเช่นนี้ สมาชิกของสภาที่ปรึกษาทั้งสองจึงเปรียบเสมือนกลุ่มการเมืองฝ่ายตรงข้ามของรัฐบาล โดยเป็นฝ่ายสนับสนุนพระมหากษัตริย์ ซึ่งยังไม่ทรงสามารถมีพระราชอำนาจได้อย่างเต็มที่และแน่นอน สมาชิกจึงมีฐานะไม่มั่นคงอาจจะเป็นภัยแก่ตนได้ ทำให้สมาชิกส่วนมากไม่กล้าแสดงความคิดเห็นหรือมีบทบาทใด ๆ อย่างแข็งขันด้วยตนเอง

ประการที่สอง สภาที่ปรึกษาเป็นสถาบันใหม่ทางการเมือง สมาชิกยังไม่คุ้นเคยกับระเบียบวิธีการ ทำให้ไม่ค่อยกล้าพูดหรือแสดงความคิดเห็น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ภายในฐานะองค์ประธานการลงมติในประเด็นต่าง ๆ จึงมักจะเป็นไปตามแนวพระราชดำริ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตระหนักถึงความจริงข้อนี้คือ ดังที่ทรงรับสั่งเตือนสติสมาชิกให้ช่วยกันแสดงความคิดเห็นในการดำเนินงานต่าง ๆ "... อย่าเพชคะ เพชคะ ตามกันไป ..." ๑๓

๑๒ กจช. ร.๕ บ. ๑.๘/๘ พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้ที่ขอให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง จ.ศ. ๑๒๔๗.

๑๓ หอสมุดวชิรญาณ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๕ มัคที่ ๑๕๖ เล่มที่ ๕.

ประการที่สาม ในระยะแรก ๆ การทำงานของสภาทั้งสองได้รับความสนับสนุนอย่างเต็มที่จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุนี้แม้ว่าสมาชิกจะมีข้อบกพร่องบางประการดังที่กล่าวมาแล้วก็ตาม สภาโดยส่วนรวมก็ยังคงปฏิบัติงานได้ด้วยดี แต่เมื่อบทบาทและผลงานของสภาทั้งสองได้สนองพระราชประสงค์ในการตั้งอำนาจมาสู่องค์พระมหากษัตริย์ได้มากขึ้นตามลำดับ จนอาจจะกล่าวได้ว่า ภายหลังจากการพิราลัยของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์และการทิวคตของวังหน้าใน พ.ศ. ๒๔๒๕ และ พ.ศ. ๒๔๒๘ ตามลำดับก็ทรงมีพระราชอำนาจโดยสมบูรณ์ ความสนพระทัยที่จะทรงคอยกระตุ้นการปฏิบัติงานของสภาทั้งสองจึงลดน้อยลง เนื่องจากต้องทรงรับพระราชภาระกิจในด้านการบริหาร เมื่อประกอบกับสมาชิกคนสำคัญ ๆ ที่มีหัวก้าวหน้าต้องเปลี่ยนไปรับตำแหน่งฝ่ายบริหารตามพระบรมราชโองการเสียบ้าง ก็ทำให้ขาดคนที่จะช่วยประคองฐานะของสภาไว้ ประชุมพิจารณาออกพระราชบัญญัติคราวใดก็มักจะไม่สำเร็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงยอมรับความจริงข้อนี้ และทรงสรุปว่า "โทษที่การถิยิสเลศัพเคาน์ซิลเสียไป จะลงเอาว่าเพราะแต่ก่อนเราตั้งใจอุกหนุนอยู่การจึงตลอดไป ในภายหลังเพราะเราทิ้งเสียจึงเสียไป ก็ต้องยอมรับว่าเป็นการจริงอยู่"^{๑๔}

กล่าวโดยสรุป แม้ว่าการจัดตั้งสภาที่ปรึกษาราษฎรแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาในพระองค์จะสอดคล้องกับแนวความคิดประชาธิปไตยอยู่บ้าง แต่จากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินวิเทโศบายในการต่อรองทางการเมืองผ่านสภาทั้งสอง จากการที่สมาชิกสภาจำนวนมากยังไม่มีความรู้ความสามารถเพียงพอที่จะทำหน้าที่เป็นฝ่ายนิติบัญญัติได้โดยอิสระในตัวเอง รวมทั้งการที่สภาทั้งสองเป็นสถาบันใหม่ที่พระมหากษัตริย์ทรงจัดตั้งขึ้นโดยที่บุคคลส่วนมากมิได้เห็นความจำเป็นแต่ประการใด

^{๑๔} กจช. ร.๕ บ.๑.๔/๔ พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้ที่จะให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง จ.ศ. ๑๒๔๗.

ทำให้สภาไม่สามารถดำเนินงานต่อไปได้^{๑๕} เมื่อพระมหากษัตริย์ต้องทรงรับพระราชภาระกิจทางด้านอื่นเพิ่มขึ้น จนทำให้ขาดความเอาพระทัยใส่ในกิจการของสภาไปบ้าง

๓. การเรียกร้องการปกครองตามแนวความคิดประชาธิปไตยของกลุ่มพระราชวงศ์และข้าราชการ ร.ศ. ๑๐๓

การริเริ่มการปฏิรูปทางสังคมและเศรษฐกิจซึ่งดำเนินมาตั้งแต่ต้นจนตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการปฏิรูปการศึกษา การดำเนินชั้นตอนเลิกทาส การเลิกระบบไพร่ เป็นต้น ได้ช่วยกระตุ้นให้ความตื่นตัวในเรื่องสิทธิและเสรีภาพตลอดจนความต้องการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในทางการเมืองของราษฎรเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มของผู้ที่เคยไปศึกษาหรือทำงานในต่างประเทศ เมื่อได้พบเห็นความเจริญของประเทศที่ปกครองตามระบอบประชาธิปไตย ก็เกิดความปรารถนาที่จะนำแนวความคิดตามระบอบนั้นเข้ามาเพื่อจะปรับปรุงประเทศให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับอารยประเทศอื่น ๆ ประกอบกับในเวลานั้น ประเทศญี่ปุ่นซึ่งเริ่มเปิดประเทศรับอารยธรรมตะวันตกในเวลาใกล้เคียงกับประเทศไทยกำลังเจริญก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วในทุก ๆ ด้าน ทำให้เกิดการเปรียบเทียบกับสภาพของประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางด้านการเมือง เพราะในขณะที่ประเทศญี่ปุ่นกำลังพัฒนาไปสู่ระบอบประชาธิปไตยตามลำดับขั้นนั้น^{๑๖} รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มิได้สร้างสรรค์สถาบันทางการเมืองขึ้นอีกเลย ภายในระยะเวลา ๑๐ ปี หลังจากการจัดตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาในพระองค์

^{๑๕} ในที่สุดได้มีประกาศยกเลิกสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินใน พ.ศ. ๒๔๓๓ และตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นต้นมา ตำแหน่ง "ที่ปรึกษาในพระองค์" ได้เปลี่ยนเป็น "องคมนตรี" คำว่า "สภาที่ปรึกษาในพระองค์" จึงสิ้นสุดลงในป็นั้น.

^{๑๖} อาจศึกษาเกี่ยวกับการปฏิรูปการปกครองของญี่ปุ่นใน Chitoshi Yanaga, Japan Since Perry (New York : Mc Graw Hill Book Company 1949).

สัญญาณสำคัญของการคืนตัวตามแนวความคิดประชาธิปไตยของกลุ่มคนรุ่นใหม่ก็คือในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๒๗ (ร.ศ. ๑๐๓) กลุ่มพระราชวงศ์และขุนนางซึ่งรับราชการ ณ สถานทูตไทยในกรุงลอนดอนและปารีส ได้ร่วมกันลงชื่อในหนังสือถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดินต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๗} โดยอ้างเหตุผลว่า ภัยจากจักรวรรดินิยมได้ทวีความรุนแรงขึ้นจนอาจเป็นอันตรายต่ออธิปไตยของชาติ อันเป็นการยากที่การปกครองแบบ "แอบโซลูทโมนากี" ซึ่งมีพระมหากษัตริย์รับผิดชอบแต่เพียงพระองค์เดียวจะสกัดกั้นไว้ได้ วิธีทางเดียวที่เห็นว่าจะจะเป็นทางรอดทางเดียวของประเทศก็คือ จะต้องเปลี่ยนการปกครองเป็นแบบ "คอนสติติวชันแนลโมนากี" ซึ่งการบริหารประเทศอยู่ในความรับผิดชอบของคณะรัฐมนตรี โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประธานภายใต้รัฐธรรมนูญเท่ากับการกระจายอำนาจทางการเมืองในลักษณะที่กว้างขวางกว่าเดิม เพื่อขจัดความคับย่ำประสิทธิภาพของระบอบเก่า^{๑๘}

กลุ่มผู้กราบบังคมทูลฯ มิได้เสนอความเห็นเฉพาะการปรับปรุงระบบบริหารซึ่งเป็นการแก้ไขชดเชยเบื้องต้นเท่านั้น หากได้คำนึงถึงประโยชน์สุขของราษฎรอีกด้วย โดยได้เสนอให้มีกฎหมายประกันความเสมอภาคของราษฎร ตลอดจนให้มีเสรีภาพในทางความคิดเห็นทั้งนี้เพื่อให้ราษฎรทั่วไปเห็นว่า "...กรุงสยามนั้นเป็น

^{๑๗} ตามบันทึกของพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ชุมสาย หนึ่งในจำนวนบุคคลกลุ่มนี้ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าได้ทรงขอความเห็นของพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ เกี่ยวกับการปรับปรุงการปกครองไปก่อน แต่กลับมีการเข้าชื่อกันกราบบังคมทูลมาหลายคน

^{๑๘} ฎีกาละเอียดใน กจข. ร.๕ บ.๑.๘/๑ เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓.

เมืองของราษฎร และจะต้องช่วยกันบำรุงรักษา เพื่อได้ความสุข ความเจริญ ความยุติธรรม เป็นโศกเสมอทั่วหน้ากันหมด ..."^{๑๙} จากข้อความตอนนี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของแนวความคิดประชาธิปไตยอยู่มาก เพราะกลุ่มผู้กราบบังคมทูล ๆ ได้เห็นว่า บ้านเมืองมิได้เป็นของ "พระเจ้าแผ่นดิน" แต่เพียงพระองค์เดียวตามแนวความคิดแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หากเป็นของราษฎรทุกคนซึ่งจะต้องช่วยกันทะนุบำรุงเพื่อความ สุข ความเจริญของตนเอง

อย่างไรก็ดี กลุ่มพระราชวงศ์และข้าราชการเหล่านี้ตระหนักก็ว่าในเวลานั้นประเทศไทยยังไม่พร้อมสำหรับการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยโดยแท้จริง เนื่องจากราษฎรส่วนใหญ่ยังขาดการศึกษา กลุ่มผู้กราบบังคมทูลจึงได้กล่าวไว้อย่างแจ่มชัดว่า " ... หากได้ประสงค์ที่จะให้มีปาลีเมนต์ในเวลานี้ไม่ ..."^{๒๐} การที่กลุ่มผู้กราบบังคมทูลฯ เพียงแต่เสนอให้มีรัฐธรรมนูญ^{๒๑} และให้กระจายอำนาจแก่ขุนนางราชการในวงกว้างขึ้น จึงเท่ากับเป็นการวางแผนการปกครองตามแนวความคิดประชาธิปไตยแบบค่อยเป็นค่อยไปตามความเหมาะสมแก่สถานการณ์

อาจจะกล่าวได้ว่า คำกราบบังคมทูลของพระราชวงศ์และข้าราชการ ร.ศ. ๑๐๓ เป็นแรงกระตุ้นประการหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงตัดสินใจที่จะเริ่มดำเนินการปฏิรูปการปกครอง ในพระราชหัตถเลขาตอบกลุ่ม

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๑} รัฐธรรมนูญในความหมายของกลุ่มพระราชวงศ์และข้าราชการ ร.ศ.

๑๐๓ นี้ คือ การมีกฎหมายกำหนดอำนาจในการบริหารประเทศ มีคณะรัฐมนตรี และมีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้กฎหมายนั้น มิได้รวมถึงการกำหนดสิทธิและหน้าที่ของราษฎรตามความหมายของรัฐธรรมนูญในระบอบประชาธิปไตย.

พระราชวงศ์และข้าราชการเหล่านี้ ทรงชี้แจงว่าปัญหาบ้านเมืองต่าง ๆ ที่กราบบังคมทูลมานั้น เป็นสิ่งที่พระองค์ทรงตระหนักอยู่แล้ว การที่พระองค์ยังมีได้ทรงดำเนิการปรับปรุงการปกครองมิได้เกิดจากพระราชนิสงค์ที่จะทรงรวมอำนาจสิทธิ์ขาดไว้เพียงพระองค์เดียว แต่เป็นเพราะในตอนต้นรัชสมัยอำนาจทางการเมืองตกอยู่กับกลุ่มขุนนางเสนาบดี คับยเหตุนี้ พระราชนิสงค์ประการแรกก่อนที่จะริเริ่มกระทำการใด ๆ ตามพระราชดำริก็คือ จะต้องสร้างฐานอำนาจอันมั่นคงซึ่งเพียงจะทรงทำได้สำเร็จ ข้อสังเกตพระทัยอีกประการหนึ่งก็คือปัญหาเรื่องบุคคลในระบอบเก่า ทรงเห็นว่าแม้จะเปลี่ยนรูปแบบของระบบงาน แต่ถ้ามิได้มีการปรับปรุงตัวเสนาบดีให้มีความรู้ความสามารถ ก็จะไม่บังเกิดผลดีแต่ประการใด และถ้าพระองค์จะกระทำไปโดยทันทีทันใดก็อาจจะก่อให้เกิดปัญหาทางการเมืองขึ้นได้^{๒๒} แต่การที่กลุ่มพระราชวงศ์และข้าราชการกราบบังคมทูลฯ เสนอความเห็นขึ้นมา ก็น่าจะเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้พระองค์ตัดสินใจว่าถึงเวลาที่จะทรงดำเนิการได้แล้ว โดยอาศัยกลุ่มบุคคลเหล่านี้เป็นกำลังสนับสนุนดังที่ทรงสรุปไว้ในพระราชหัตถเลขาว่า บัดนี้ " ... เป็นเวลาที่ควรที่จะจัดได้เราจึงขอบอกท่านทั้งปวง ว่าการเรื่องนี้เรากำลังคิดจะจัดอยู่ที่เดียว เมื่อท่านทั้งปวงจะช่วยคิดแล้ว จงคิดการเรื่องนี้เถิด ..."^{๒๓}

อย่างไรก็ตามคำกราบบังคมทูลใน ร.ศ. ๑๐๓ มีผลเฉพาะในทาง "คอเวอนเมนต์รีฟอม" ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำริว่าเป็นปัญหาสำคัญและรีบด่วนเท่านั้น ในส่วนของการปรับปรุงด้านอื่น ๆ เช่น การมีรัฐธรรมนูญและการจัดองค์กรทางนิติบัญญัติ เป็นปัญหาที่จะต้องพิจารณาภายหลัง เมื่อการปฏิรูปด้านบริหารเป็นผลสำเร็จแล้ว ดังที่ทรงมีพระราชดำรัสว่า "การอื่น ๆ ที่

^{๒๒} กจข. ร.๕ บ.๘/๑๖ พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้นั้นที่จะให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง จ.ศ. ๑๒๘๗

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน.

จำจะต้องรื้อฟื้นบ้าง จัดขึ้นใหม่บ้างนั้น เราของคโไว้พูดต่อภายหลัง"^{๒๔}

ความล้มเหลวของสภาที่ปรึกษาราษฎรแผ่นดินในฐานะองค์กรทางนิติบัญญัติ เป็นปัจจัยประการหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเห็นว่าจะยังไม่สามารถดำเนินการปรับปรุงในค่านนี้ได้ แม้ว่าจะทรงเห็นความจำเป็นของการที่จะมีฝ่ายนิติบัญญัติ แต่เมื่อยังขาดกาดังคนก็ไม่สมควรจะจัดตั้งขึ้น เพราะจะเกิดปัญหา เช่นเดียวกับสภาในตอนคนรัชสมัย กึ่งที่ทรงให้เหตุผลว่า^{๒๕}

ไม่เป็นงานง่ายเลยที่จะหาผู้ซึ่งจะเป็นการได้จริง ๆ ผู้ซึ่งจะมีปัญญาช้เหตุผลดีแลซุมใต้นั้นมีมากคนไป ... แต่ผู้ซึ่งจะทำให้เป็นรูปร่างอย่างใด เช่นนั้นไม่มีใครมีตัวเลย อยู่ไม่พนแล้วแต่จะโปรด ถ้าหาทรงแลดูก็ได้ แต่หาจะทรงดูยาก ลังเองไม่ไหวให้ไปหามากก็เปล่า ทั้งนั้น ... ถ้าสืบสืบเลดีพี เคนชิล ที่จะตั้งขึ้นใหม่ ยังเป็นอย่งน้อยอยู่แล้ว ไม่มีดีกว่ามี ...

อย่างไรก็ดีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มิได้ทรงทอดทิ้งพระราชภาระในค่านนี้เสียเลยที่เดียว ในขณะที่ทรงดำเนินการปฏิรูปทางค่านบริหาร โดยเตรียมการตั้งเสนาบดีรับผิดชอบภายในกระทรวงแทนเสนาบดีแบบจตุสดมภ์ มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๐ นั้น มีหลักฐานว่าได้มีการร่าง "ราชประเพณี" ขึ้นทูลเกล้าถวาย มีลักษณะเป็นร่างกฎหมาย ๒๐ มาตรา กำหนดขอบเขตของพระบรมเชษานุภาพ การสืบสันตติวงศ์ และบทบาทของสภาทั้งสาม คือเสนาบดีสภา องคมนตรีสภา และรัฐมนตรีสภา^{๒๖} สันนิษฐานว่า สมเด็จพระยาเทเวศร์วงศ์วโรปการจะทรงร่างขึ้น

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๖} คุรายละเอียคใน ประมุข สิทธีพันธ์, แผ่นดินพระพุทธรเจ้าหลวง

(พระนคร : ชรรณเดวี, ๒๕๐๑), หน้า ๒๕๕ - ๒๖๔.

ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๒^{๒๓} ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเป็นการร่างขึ้นตามพระบรมราชโองการ หรือสมเด็จพระองค์นั้นทรงมีพระประสงค์จะถวายเป็นความคิดเห็นเอง มีผู้ตั้งข้อสงสัยถึง น่าจะเป็นไปได้ว่าอาจจะเกิดจากพระราชกระแสปรารภใน "พระบรมราชาธิบาย แก้ไขการปกครองแผ่นดิน" ที่ว่าไม่ทรงรังเกียจที่จะมีกฎหมายกำหนดพระบรมเดชา- นุภาพ ที่ประชุมเสนาบดีจึงมอบให้กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เป็นผู้ร่าง "ราช- ประเพณี" ถวายเพื่อทรงพิจารณา แต่ไม่ปรากฏว่ามี การดำเนินการต่อไปแต่อย่างใด

ในการประชุมเสนาบดีเมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๕) ทรงมีพระราชกระแสเรื่องร่างราชประเพณีว่ามีได้ทรงลืมนั้น แต่ทรงวิตกว่าถ้ามีการสืบ สันตติวงศ์โดยตรงอาจจะได้พระมหากษัตริย์ที่ค้อยพระปรีชาสามารถ ไม่เหมาะกับการ ปกครองของไทย ซึ่งต้องการพระมหากษัตริย์ที่เข้มแข็ง ทรงเห็นด้วยในเรื่องการจัด ตั้งสภาต่าง ๆ และทรงมีพระราชประสงค์จะให้ทดลองทำเป็นอย่าง ๆ ไป แล้วจึงออก ประกาศเป็นกฎหมายรวม กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ กราบบังคมทูลว่าควรจะมี จัดตั้งสภาอื่น ๆ ขึ้น เพราะในขณะนั้นเสนาบดีสภามีอำนาจมากควรจะมีสภาอื่น ๆ เป็น ฝ่ายแทนอำนาจบ้าง^{๒๔}

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ เมื่อได้ทรงจัดการปฏิรูปการบริหารเป็นระเบียบแบบแผน แล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดตั้ง "รัฐมนตรีสภา" ขึ้น ทำหน้าที่ออกกฎหมาย ในทำนองเดียวกับสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน^{๒๕} ในระยะแรก ๆ รัฐมนตรีสภาได้ปฏิบัติ

^{๒๓} ในวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ สมเด็จพระมยุรเทวะวงศ์วโรปการ ได้มีหนังสือกราบบังคมทูล ในตอนหนึ่งทรงกล่าวถึงผลงานในส่วนพระองค์ที่ได้รับกฎหมาย สำคัญ, มี ร่างราชประเพณี เป็นอาทิ อ่างใน ประยุทธ์ สิทธิพันธุ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๓.

^{๒๔} กจข. ร. ๕ รล. ๕/๖ หัวข้อบังคับที่ประชุมเสนาบดี.

^{๒๕} ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม ๑๑ ร.ศ. ๑๑๓, หน้า ๓๓๓.

หน้าตัวอย่างเข้มแข็ง พระราชบัญญัติต่าง ๆ ที่ออกระหว่าง ร.ศ. ๑๑๓ - ร.ศ. ๑๑๖ ผ่านการพิจารณาของสภานี้เป็นส่วนใหญ่ แต่ในระยะหลังรัฐมนตรีสภาได้ลดบทบาทลงมาก เนื่องจากสาเหตุสำคัญประการหนึ่ง คือ สมาชิกไม่ได้ให้ความสนใจมาประชุมมากเท่าที่ควร แม้ว่าจะมีพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมในเรื่องระเบียบวิธีการประชุมถึง ๒ ครั้ง คือ ใน ร.ศ. ๑๑๔ และ ร.ศ. ๑๑๘ ก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ จึงอาจกล่าวได้ว่าตั้งแต่ ร.ศ. ๑๑๖ เป็นต้นมา สภานี้ก็หมดหน้าที่โดยปริยาย^{๓๐}

๔. เทียบวรรณกับอุดมการประชาธิปไตย

หลังจากการปฏิรูปโครงสร้างทางการบริหารใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ไม่ปรากฏว่ากลุ่มพระราชวงศ์และข้าราชการมีการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องรัฐธรรมนูญอีก ทั้งนี้จะเป็นเพราะข้อเสียด้านหนึ่ง คือ การปรับปรุงระบบบริหารได้รับการตอบสนองและผู้กราบบังคมทูลฯ ร.ศ. ๑๐๓ บางคนก็ได้เข้าไปมีส่วนรับผิดชอบในระบบใหม่นี้^{๓๑} นอกจากนั้นจากเหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชี้แจง ก็น่าจะทำให้กลุ่มบุคคลเหล่านี้เห็นพ้องกับพระราชดำริที่ว่า ปัญหาที่สำคัญและเร่งด่วนคือ การปฏิรูปการบริหารให้สามารถดำเนินงานโดยมีประสิทธิภาพเสียก่อน

อย่างไรก็ดีปัญหาเกี่ยวกับการปกครองตามระบอบรัฐสภาได้ถูกหยิบยกขึ้นมาอีกครั้งในข้อเขียนของ เทียนวรรณ (พ.ศ. ๒๓๘๕ - พ.ศ. ๒๔๕๘) สามัญชนผู้เป็น

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๓๐} ปรีดี พนมยงค์, คำอธิบายกฎหมายปกครอง (พระนคร : สำนักงานนายความพิมพ์ธรรม ๒๕๑๓), หน้า ๗๒.

^{๓๑} ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง กรมพระนเรศวรวรฤทธิ และ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา เข้าดำรงตำแหน่งในคณะเสนาบดีชุดใหม่.

นักคิดนักเขียนหัวก้าวหน้าของสมัยนั้น^{๓๒} ความคิดเห็นเกี่ยวกับอุดมการประชาธิปไตยของ เทียนวรรณ ปรากฏอยู่ในหนังสือพิมพ์ กุลวิภาคพจนกิจ รายปักษ์ และ ศิริพจนภาค รายเดือน ซึ่งพิมพ์จำหน่ายระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๓ - ๒๔๔๕ และ พ.ศ. ๒๔๕๑ ตามลำดับ ข้อเสนอของเทียนวรรณก้าวหน้าไปกว่าคำกราบบังคมทูลของกลุ่มเจ้านายและข้าราชการ ร.ศ. ๑๐๓ เพราะเขาเรียกร้องให้มีรัฐสภาซึ่งมาจากประชาชนคอยควบคุมการบริหารงานของรัฐบาล เขายึดมั่นและยืนยันในอุดมการประชาธิปไตยที่ว่า ประชาชนเป็นพื้นฐานสำคัญของบ้านเมือง ประชาชนเป็นที่มาของอำนาจในการปกครอง ประชาชนจะต้องให้ความยินยอมในการที่จะถูกปกครอง และประชาชนย่อมมีสิทธิ์มีเสียงในการปกครองประเทศร่วมกับพระมหากษัตริย์ เจ้านายและขุนนาง^{๓๓} เขาได้เขียนคำกลอนเรียกร้องให้มี "ปาลีเมนต์" ดังมีความว่า^{๓๔}

^{๓๒} ผู้สนใจเรื่องของเทียนวรรณ อาจศึกษาได้จาก สงบ สุวีริยาธิ์ เทียนวรรณ (พระนคร : สำนักพิมพ์ศิริวิรินทร์, พิมพ์ครั้งที่สอง, พ.ศ. ๒๕๑๐), สติศย์ เสมานิล, "เทียนวรรณยุครัชกาลที่ ๕," วิสาสะ (พระนคร : สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๔), หน้า ๑ - ๔๐, และ ชัยอนันต์ สมุทวณิช สรณิพนธ์ของเทียนวรรณ (พระนคร : องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๗).

^{๓๓} ชัยอนันต์ สมุทวณิช การเมือง - การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย (คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕, โรเนียวเย็บเล่ม), หน้า ๑๑๔.

^{๓๔} กุลวิภาคพจนกิจ เล่มที่ ๒ วันที่ ๔ กันยายน ร.ศ. ๑๒๕.

ไพร่เป็นพื้นยื่นร้องทูลของชอบ
 ความระบอบปาลีเมนต์ประเค็นชำ
 แม่นิ่งชูลาหลั่งยังมีท่า
 จะตกค่านอยหนาเวลาสาย ...
 ให้รับหาปาลีเมนต์ขึ้นเป็นหลัก
 จะได้ชักน้อมใจไพร่สมาน
 เร่งเป็นฟรีปรีคಾಯาชานาน
 รักษาบ้านเมืองเราช่วยเจ้านาย

เทียนวรรณเห็นว่า การปฏิรูปการบริหารใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ไม่ได้ส่งผลแก่
 ราษฎรในระดับล่างแต่ประการใด ในเมื่อเจ้านาย เสนาบดี และข้าราชการส่วน
 ใหญ่ ยังคงแสวงหาประโยชน์ใส่ตนและพวกพ้อง เขาจึงต้องการให้มีการพัฒนาในชั้น
 สูงกว่าการจัดรูปการบริหาร ความเจริญและทันสมัยในทัศนะของเทียนวรรณ ไม่ได้
 จำกัดวงแคบอยู่เฉพาะการพัฒนาทางวัตถุเท่านั้น เขาเรียกร้องให้รัฐบาลหันมาเอาใจ
 ใส่และให้การศึกษากับประชาชนอย่างจริงจัง ๆ จัง ๆ ตลอดจนเปิดโอกาสให้ราษฎรมี
 "ฟรี" ในการพูด การคิดและการเขียน เทียนวรรณเชื่อมั่นว่าการให้เสรีภาพแก่
 ราษฎรจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ประเทศมีความเจริญก้าวหน้า เช่นเดียวกับประเทศญี่ปุ่น
 ดังที่เขาสรุปในตอนท้ายของบทกลอน เรียกร้องเสรีภาพว่า "...อย่าหวงห้ามความฟรี
 มีหนทาง ให้เหมือนอย่างชาติญี่ปุ่นโดยสุนทร ..."^{๓๕}

แนวความคิดของเทียนวรรณ มีลักษณะที่ก้าวหน้าเกินสมัย เขามุ่งที่จะ
 ชี้ข้อบกพร่องของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และเรียกร้องการปกครองในระบอบรัฐสภา
 ในขณะที่ประชาชนส่วนใหญ่ยังคงอยากรักษาและขาดความสนใจทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเมื่อพระมหากษัตริย์ภายใต้ระบอบเก่าในขณะนั้น คือ องค์พระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรมและทรงพระปรีชา
 สามารถ มีบุคคลเพียงจำนวนน้อยซึ่งมองเห็นความบกพร่องของระบอบเก่าว่า โศก

^{๓๕} สติชัย เสฐานิล "เทียนวรรณยุครัชกาลที่ ๕", วิสาสะ (พระนคร :
 สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๔), หน้า ๑๘.

ชะตาของประเทศต้องเปลี่ยนแปลงไปตามคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์โดยไม่สามารถจะป้องกันได้ ด้วยเหตุนี้ทัศนคติของเทียนวรรณจึงไม่ได้รับการเอาใจใส่และเชื่อถือจากคนส่วนมาก มีผู้ลงความเห็นว่าเขาเป็นคนสติไม่ดี เพื่อเจ้อ และไม่รู้จัก เช่นเดียวกับ ก.ส.ร. กุหลาบ นักหนังสือพิมพ์ร่วมสมัยและร่วมแนวความคิดเดียวกัน เทียนวรรณตระหนักถึงความจริงข้อนี้^{๓๖} กังที่เขาได้กล่าวไว้ว่า^{๓๖}

ก็ได้ส่วนนี้อยู่เหมือนกันว่า จะไม่เกิดผลข้างให้คุณ
ที่จะแก้ความไม่เที่ยงธรรมให้เที่ยงธรรมคังใจ
ปรารถนาคงจะไม่ได้แน่ แต่ความอยากให้บ้านเมือง
จำเวริญ ความกตัญญูต่อเจ้าชีวิตของไทย อันมีมันอยู่
ในสันดานจึงคิดแล้วก็ทำและเพ้อเจ้อไป นึกว่าเหมือน
กับปักเสาเป็นเป้าหมายไว้ เพื่อคนข้างหน้าจะมีตาม
อย่างบาง ...

การขึ้นำให้เกิดความเคลื่อนไหวทางการเมืองในสมัยนั้นย่อมจะเป็นไป
ได้ยาก ในเมื่อราษฎรส่วนใหญ่ยังคงเคยชินกับระบอบเก่า แนวความคิดของเทียนวรรณ
จะมีอิทธิพลอยู่บ้างก็เฉพาะผู้ที่มีการศึกษาสูง มีความตื่นตัวในทางการเมืองเท่านั้น ด้วย
เหตุนี้เมื่อเทียนวรรณสิ้นชีวิต ในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ เขาจึงไม่มีโอกาสได้เห็นการพัฒนาทาง
การเมืองใด ๆ ที่สอดคล้องกับอุดมการประชาธิปไตย อย่างไรก็ตามการวางแผนกบฏ ใน
ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔) ก็เป็นสัญญาณว่า เริ่มมีกลุ่มบุคคลที่ตระหนักถึงความไม่ชอบ
ธรรมของระบอบเดิมและแรงบันดาลใจของบุคคลเหล่านี้ น่าจะมีส่วนมาจากแนวความคิด
ที่เทียนวรรณพยายามปลุกฝังให้คนรุ่นใหม่บ้างไม่มากก็น้อย

^{๓๖} สติชัย เสมานิล, เรื่องเดิม, หน้า ๑๕.

แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับ
ระบอบการปกครอง

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงยอมรับคตินิยมตะวันตกทางเศรษฐกิจและสังคมนานาประการ เข้ามาปรับปรุงประเทศ แต่สำหรับในด้านรูปแบบของการปกครองนั้น ทรงพิจารณาอย่างระมัดระวังมาก ในฐานะผู้นำทางการเมืองได้ทรงมีพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับความเหมาะสมของสถาบันการเมืองแบบตะวันตกกับสภาพการณ์ในสังคมไทยไว้หลายครั้งหลายครา ในพระราชดำรัสตอบกลุ่มเจ้านายและข้าราชการ ร.ศ. ๑๐๓ ทรงแสดงทัศนะว่าสิ่งที่จำเป็นเร่งด่วน คือ การปฏิรูปการบริหารระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ส่วนปัญหาการมีรัฐธรรมนูญนั้น เป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาในภายหลังประสพการณ์จากความล้มเหลวในการทดลองจัดตั้ง สถาบันปรึกษาในรูปขององค์กรนิติบัญญัติก็เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้ทรงเพิ่มความเชื่อมั่นว่า ประเทศไทยยังไม่พร้อมที่จะมีการปกครองตามระบอบรัฐสภา^{๓๗}

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระราชวิจารณ์เกี่ยวกับระบอบการปกครองที่ปรากฏออกมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๐ เป็นต้นมา มักจะทรงมุ่งไปยังบุคคล ๒ จำพวกคือ พวกที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลงไปตามแบบตะวันตกทุกประการ โดยไม่คำนึงถึงความเหมาะสมกับสภาพของประเทศ และพวกที่ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมไม่ยอมรับแนวความคิดแบบตะวันตกเลย ทรงเห็นว่า ควรจะยึดมั่นในทางสายกลาง คือรับมาแต่สิ่งที่ดีและเหมาะสมแก่ประเทศ ความใน "พระราชดำรัสแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศข้าทูลละอองธุลีพระบาท ในโอกาสเสด็จกลับจากยุโรป พ.ศ. ๒๔๔๐"^{๓๘}

๓๗

กจช. ร.๕ บ.๑.๘/๘

พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้ที่จะ

ให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง จ.ศ. ๑๒๔๗.

๓๘

ดูรายละเอียดใน ราชกิจจานุเบกษา พ.ศ. ๒๔๔๐ หน้า ๔๖๒.

และความใน "พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี" ใน พ.ศ. ๒๔๔๖ ล้วนแต่ยืนยันพระราชดำริประการนี้ อาจพิจารณาได้ว่าทรงมีพระราชประสงค์ที่จะตอบโต้พวกหัวก้าวหน้า อาทิ เช่น เทียนวรรณ ซึ่งต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบอบรัฐสภาโดยแท้จริง ในขณะที่พระองค์ทรงเห็นว่า ประเทศไทยไม่สามารถจะรับรูปแบบการปกครองแบบตะวันตกได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากสภาพการณ์ที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ในยุโรปราษฎรปรารถนาที่จะเปลี่ยนแปลงแต่ผู้ปกครองขัดขวางการเปลี่ยนแปลงนั้น ในขณะที่ราษฎรไทยยังคงยึดการศึกษาชาความคืนตัวทางการเมือง และ "... ไม่มีความปรารถนาอยากที่จะเปลี่ยนแปลงอันใด ... การที่อยากเปลี่ยนแปลงนั้นกลับเป็นของผู้ปกครองบ้านเมืองอยากเปลี่ยนแปลง เพราะรัฐธรรมนูญประเทศอื่นที่เห็นว่าเป็นดีกว่านั้น ..."^{๕๐} ทรงชี้แจงให้เห็นว่าเมืองไทยยังไม่พร้อมที่จะมีรัฐสภาหรือระบบพรรคการเมือง เพราะยังขาดคนที่มีความรู้ความสามารถ และระบอบนี้ก็ยังไม่เป็นที่ต้องการของคนส่วนใหญ่ นอกจากผู้ที่อยากเอาอย่างประเทศยุโรปเพียงไม่กี่คน ทรงสรุปว่า "ถ้าจะจัดตั้งปาลิเมนต์ หรือให้เกิดไปลิติกัลปาร์ตีขึ้น ในเวลาที่บ้านเมืองยังไม่ต้องการดังนี้ ก็จะมีแต่ข้อห่มเถียงกันจนการอันใดไม่สำเร็จไปได้ เป็นเครื่องด่วงให้บ้านเมืองมีความเจริญช้านั้นอย่างเดี๋ย ..."^{๕๑}

อนึ่ง แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จะทรงมีทัศนะว่าการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยจะไม่เหมาะสมกับสังคมไทยในขณะนั้น แต่พระองค์ก็

^{๓๘} ดูรายละเอียดในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี", ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา กรรณสูต, รวมเอกสารการเมืองการปกครองไทย (พระนคร : โครงการตำราสมาคมสังคมศาสตร์, ๒๕๑๔), หน้า ๑๕๕ - ๑๖๕.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๖.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

มิได้ทรงปฏิเสธในข้อที่ว่า การปกครองของไทยอาจจะต้องเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบอบนั้น ในภายหน้า ในพระราชหัตถเลขาเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของพระราชโอรสในยุโรป ถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เมื่อครั้งยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิสุทธ-
สุริยศักดิ์นั้น ^{๔๒} ทรงมีพระราชดำริว่า เจ้าฟ้าควรที่จะเรียนวิชาทหาร เพราะว่า
ต่อไปอาจจะเป็น "ปาลีเมนต์" เจ้านายก็จะถูกบังคับใจในการที่จะรับหน้าที่ทาง
ราชการพลเรือน ^{๔๓} ในพระราชหัตถเลขาถึงกรมพระนครสวรรค์วรพินิต เมื่อครั้ง
ยังทรงศึกษาอยู่ในประเทศเยอรมัน ก็ทรงอธิบายว่า การที่ทรงมีพระราชประสงค์
ให้เจ้าฟ้าพระองค์นั้นทรงศึกษาวิชาทหารนั้นเป็นเพราะ "...ที่จะประมาณว่า
เมืองไทยในภายหน้าจะไม่มีเวลาเป็นคอนสติตูชันแนลไม่ได้ ถ้าหากว่าจะเลิกเจ้านาย
รับราชการในหน้าที่พลเรือนเมื่อใด เจ้าฟ้าแล จะหลุดไปก่อนไม่มีอะไรทำ..." ^{๔๔}

^{๔๒} คำร่างตำแหน่งอัครราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอน ในรัชสมัยพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการเกี่ยวกับการ
ศึกษาของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอในยุโรปด้วย.

^{๔๓} พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จ
สุเรนทราธิบดี เล่ม ๒ (พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๖), พระราชหัตถเลขา
พระราชทานพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ลงวันที่ ๒๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๖, หน้า ๖๘.

^{๔๔} อนุรักษ์ สุทธิสงคราม, พระเกียรติประวัติของจอมพลเรือ
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต (พระนคร : กรมแผนที่ทหาร, ๒๕๐๘),
พระราชหัตถเลขาพระราชทานสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าบริพัตร ที่ ๒/๓๕๓
ลงวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๘, หน้า ๑๕๖.

อาจสรุปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงเชื่อมั่นว่าระบอบการปกครองที่เหมาะสมที่สุดสำหรับสังคมไทยในขณะนั้น คือ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยมีพระมหากษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรมและทรงพระปรีชาสามารถเป็นประมุขนำอาณาประชาราษฎร์ไปสู่ความเจริญ สิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นความจริงที่ปฏิเสธไม่ได้ในรัชสมัยของพระองค์ แต่ข้อบกพร่องก็คือไม่มีสิ่งใดเป็นหลักประกันได้ว่าพระมหากษัตริย์องค์ต่อไปจะมีคุณสมบัติพอที่จะดำเนินตามรอยพระยุคลบาทได้เสมอไป ปัญหา^{๕๕}คือสิ่งที่เหียนวรรณและกลุ่มหัวก้าวหน้าให้ความสำคัญ และเป็นเหตุผลที่ทำให้บุคคลเหล่านั้นต้องการการปกครองตามระบอบรัฐสภา ที่จะให้หลักประกันได้ว่าเสถียรภาพของบ้านเมือง ตลอดจนความสงบสุขของประชาชน ไม่ได้ขึ้นกับสติปัญญาและความสามารถของบุคคลเพียงคนเดียว

๖. กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ : การเคลื่อนไหวสู่ระบอบประชาธิปไตยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ในวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ นั้น ปัญญาชนรุ่นใหม่ต่างก็คาดหวังว่า พระองค์คงจะทรงนำประเทศไปสู่ระบอบประชาธิปไตยในไม่ช้า เนื่องจากปัจจัย ๒ ประการ คือ การที่พระองค์ทรงได้รับการศึกษาจากประเทศอังกฤษ ซึ่งถือว่ามี การปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่เก่าแก่ประเทศหนึ่งและเป็นที่ยอมรับกันทั่ว ในตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าก็ได้ทรงมีพระราชปรารภเกี่ยวกับการที่จะให้ลงครุฑท้ายาทซึ่งเข้าใจในกลไกของการปกครองแบบรัฐสภาดีกว่าพระองค์เป็นผู้พระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ชาวไทย^{๕๕} พระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ข้อนี้ อาจจะได้เห็นได้จากการทรงวางแนว

^{๕๕} ว.ช. ประสงค์สิต, แผ่นดินพระปกเกล้า (พระนคร : ฅกุงชาติ ๒๕๐๕), หน้า ๔๖.

ทางการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ขณะที่ทรงศึกษาอยู่ในประเทศ
อังกฤษว่า จะต้องเตรียมพระองค์เพื่อทำความเข้าใจในเรื่องกฎหมาย
รัฐธรรมนูญของนานาประเทศเมื่อเสด็จกลับจะได้ทรงศึกษาค้นคว้าพระองค์เองได้ง่าย
ขึ้น ^{๕๖}

อย่างไรก็ดี ความหวังของคนรุ่นใหม่เหล่านั้นค่อย ๆ ลดลง เพราะ
จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า ร.ศ. ๑๓๐ ก็ยังไม่มีวี่แววว่าจะ
พระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ประการใด ในขณะที่แนวความคิดประชาธิปไตยได้ทวีความ
รุนแรงยิ่งขึ้นทั้งภายในและภายนอกประเทศ ในปีเดียวกันนั้นคณะภักดีมณฑลโดยมี
ดร. ชุนยัตต์ เป็นหัวหน้าได้ทำการปฏิวัติล้มล้างราชวงศ์แมนจูนำประเทศจีนไปสู่
ระบอบประชาธิปไตยแบบสาธารณรัฐได้เป็นผลสำเร็จ จากสถานการณ์ของประเทศ
ใกล้เคียงนี้ ทำให้กลุ่มคนรุ่นใหม่ต้องการความเปลี่ยนแปลงมากยิ่งขึ้น เมื่อประกอบ
กับความไม่พอใจในพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจบางประการของพระมหา-
กษัตริย์พระองค์ใหม่ ก็ทำให้เกิดปฏิกริยาออกมาในรูปของการวางแผนล้มล้าง
ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งเรียกกันว่า "กบฏ ร.ศ. ๑๓๐"

คณะผู้ก่อการ ร.ศ. ๑๓๐ ประกอบด้วยนายทหารหนุ่มชั้นสัญญาบัตรและ
ข้าราชการหัวใหม่มี ร.อ. ชุนทวยหาญพิทักษ์ (เหล็ง ศรีจันทร์) เป็นหัวหน้า
จากบันทึกของ ร.ต. เจริญ ศรีจันทร์ และ ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์ ผู้ริเริ่ม
วางแผนกบฏ ได้อ้างสาเหตุของความไม่พอใจไว้หลายประการ ^{๕๗} ในประการแรก

^{๕๖} ดู กจข. ร.๕ ต.๔๘/๒๕ ร่างพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยาประสิทธิ์ศิลปการ ร.ศ. ๑๒๐ อ้างในมัทนา
เกษมกล การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ เรื่องการเมืองและการปกครองใน
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (วิทยานพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร
มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗), หน้า ๔๓ - ๔๔.

^{๕๗} ร.ต. เจริญ ศรีจันทร์ และ ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์, กบฏ
ร.ศ. ๑๓๐ (พิมพ์ครั้งที่ ๔, พระนคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๔๔-๕๕.

ก็คือ การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงดำรงตำแหน่งมกุฎราชกุมารทรงยืนยันให้มีการลงอาญาเขียนหลังนายทหารชั้นสัญญาบัตรที่เกิดกรณีวิวาทกับมหาดเล็กส่วนพระองค์ ทั้งที่ในขณะนั้นได้ยกเลิกจารีตนครบาลแล้ว เหตุการณ์ครั้งนั้นก่อให้เกิดปฏิกิริยาจากฝ่ายทหารโดยทั่วไป เพราะเป็นการแสดงว่าทรงโปรดปรานข้าราชการบริพารในพระองค์มากกว่าทหารของชาติ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ก็ทรงพอพระทัยอยู่ในแควงของข้าราชการสำนัก ซึ่งเป็นปัจจัยประการหนึ่งที่ทำให้ข้าราชการบริพารจำนวนหนึ่ง อาศัยพระบารมีประพฤตินไปในทางที่ไม่ถูกต้องสมควร ทำให้เกิดความไม่พอใจโดยทั่วไป การจัดตั้ง "กองเสือป่า" ขึ้น^{๕๔} ก็ทำให้ทหารเห็นว่า เป็นกิจกรรมที่ซ้ำซ้อนและต้องการแข่งขันกับทหาร เมื่อเห็นว่าการปกครองในระบอบเก่ามีความบกพร่องเช่นนี้ จึงทำให้เกิดความปรารถนาที่จะเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบอบใหม่ที่คิดว่าจะนำความเจริญมาให้ ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้ว คณะผู้ก่อการ ร.ศ. ๑๓๐ ซึ่งประกอบไปด้วยคนหนุ่มที่มีอุดมการณ์ จึงวางแผนที่จะขอพระราชทานรัฐธรรมนูญเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นแบบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ และหากมีเหตุขัดข้องประการใด ก็อาจจะต้องมีการปกครองแบบสาธารณรัฐ โดยจะหูละเอียดพระราชวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของคณะขึ้นดำรงตำแหน่งประธานาธิบดี เป็นประมุขของประเทศต่อไป^{๕๕}

^{๕๔} ผู้ที่ต้องการศึกษาเกี่ยวกับวัตถุประสงค์และผลของการตั้งกองเสือป่า โดยสังเขป อาจดูได้ใน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (พิมพ์ครั้งที่สอง, พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๕), หน้า ๕๔๓ - ๕๔๗.

^{๕๕} ร.ศ. เจริญ ศรีจันทร์ และ ร.ศ. เนตร พูนวิวัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า ๔๔ จากการหารือในกลุ่มสมาชิกในเรื่องบุคคลที่จะเชิญเป็นประธานาธิบดี ฝ่ายทหารเรือจะหูละเอียดกรมพระนครสวรรค์วรพินิต ฝ่ายพลเรือนกับฝ่ายกฎหมายจะหูละเอียดกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์.

แม้ว่าแผนการของคณะผู้ก่อการ ร.ศ. ๑๓๐ จะรั่วไหลและถูกจับกุมเสีย ก่อนที่จะดำเนินการตามแผน อันเนื่องมาจากระยะเวลาการเตรียมการกินเวลานานเกินไป ตลอดจนความหละหลวมในการรับสมาชิก^{๕๐} แต่ข่าวการกบฏครั้งนี้ก็เป็นแรงกระตุ้นให้แนวความคิดประชาธิปไตยทวีความรุนแรงขึ้น ผู้มีการศึกษาทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนมีความตื่นตัวทางการเมืองมากขึ้น หนังสือพิมพ์หลายฉบับได้เสนอบทความเป็นทำนองคำให้การปกครองของรัฐบาล และเสนอแนะให้ดำเนินการปกครองโดยระบอบประชาธิปไตย^{๕๑}

ในคำนำองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงความสั่นคลอนของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จากผลของการกบฏครั้งนี้ พระราชนิพนธ์ของพระองค์คือหาหนทางที่จะเผชิญหน้ากับกระแสคลื่นของแนวความคิดใหม่นี้ เพื่อเสถียรภาพและความมั่นคงของพระราชบัลลังก์ จากการทำไม้มพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และประชาชนประณามการเคลื่อนไหวใน ร.ศ. ๑๓๐ อย่างรุนแรงแต่ประการใด ทำให้ทรงเข้าพระทัยว่าทรง "เป็นผู้ที่หาพวกพ้องมิได้เลย"^{๕๒} ปฏิบัติการของพระองค์ในประการแรก ก็คือทรงพยายามหา "กลุ่ม" ซึ่งจะสามารถป้องกันและต่อต้านการคิดร้ายต่อพระองค์ นอกจากกองเสือป่าแล้ว พระองค์ได้ทรงจัดตั้ง "จิตรลดาสโมสร" เป็นที่ชุมนุมบุคคลที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยฝ่ายทหารและพลเรือนทั้งภายในและภายนอก

^{๕๐} คุรุยาละเอียคใน, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

^{๕๑} หนังสือพิมพ์ซึ่งมีบทบาทในทางนี้เป็นฝ่ายค้ำรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สำคัญได้แก่ กรุงเทพฯ เกล็ด และ จีนโนสยามวารศัพท์ คุรุยาละเอียคใน สติชัย เสมานิล, "หนังสือพิมพ์ในยุครัชกาลที่ ๖," เรื่องเดิม, หน้า ๑๑๕ - ๓๐๘.

^{๕๒} กจร. ร.๖ บ.๓.๑/๖๔ พระราชหัตถเลขาพระราชทานเจ้าพระยา ยมราช ๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๓๐.

ราชสำนัก เพื่อให้สมาชิกได้มีโอกาสพบปะกันรวมทั้งได้เข้าหาอย่างใกล้ชิด^{๕๓}

ในประการที่สอง ทรงใช้วิธีการปลุกฝังความรู้สึกชาตินิยมให้ประชาชนมีความสามัคคี รักชาติ และจงรักภักดี ต่อองค์พระมหากษัตริย์ รวมทั้งเห็นภัยจากการกุมอำนาจทางเศรษฐกิจของชาวจีน ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างศัตรูร่วมของชาติ เพื่อเบนความสนใจของคนรุ่นใหม่ จากความต้องการที่จะต่อต้านพระราชอำนาจ^{๕๔} ในบทพระราชนิพนธ์ซึ่งออกมาในรูปของบทความทางหนังสือพิมพ์^{๕๕} บทละครทั้งร้อยแก้วและคำประพันธ์ ตลอดจนพระราชนิพนธ์และพระบรมราโชวาทในโอกาสต่าง ๆ ก็ทรงมุ่งที่จะกระตุ้นความรู้สึกชาตินิยม เน้นถึงความเหมาะสมของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต่อสภาพของเมืองไทย และชี้ให้เห็นภัยจากแนวความคิดใหม่ ๆ

^{๕๓} หลวงจักรปาณิสวัสดิ์วิสุทธิ, เรื่องของเจ้าพระยามหิธร (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรภูมิ), วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๕๕), หน้า ๘๓.

^{๕๔} ดูรายละเอียดเกี่ยวกับลัทธิชาตินิยมในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน จุลลางอนรต, กำเนิดของลัทธิชาตินิยมในประเทศไทย, (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๓)

^{๕๕} ในการประชุมเสนาบดีเมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ กราบบังคมทูลฯ เสนอให้อุดหนุนหนังสือพิมพ์เพื่อเป็นปากเสียงของรัฐบาล ที่ประชุมเห็นชอบด้วยและตกลงอุดหนุนหนังสือพิมพ์ไทย ดู กจช. ร.๕๖ ๑/๓๔ ความในรายงานประชุมเสนาบดี วันที่ ๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๓๑ อนึ่ง การที่กรมหลวงพิษณุโลกฯ ทรงเสนอให้อุดหนุนหนังสือพิมพ์เพื่อเป็นปากเสียงของรัฐบาลนั้น น่าจะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าความจำเป็นของรัฐบาลในการโต้ตอบข้อวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับนโยบายและการปฏิบัติงานในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เริ่มมีมากขึ้น จนถึงขั้นที่รัฐบาลซึ่งใช้ระบอบการปกครองแบบอำนาจเด็ดขาดต้องรับฟังความคิดเห็นของประชาชน และหาทางอธิบายนโยบายของรัฐบาลให้ประชาชนเข้าใจและสนับสนุน

๓. แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับ
ประชาธิปไตยและสังคมนิยม

จากบทพระราชนิพนธ์ในรูปต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว อาจพิจารณาแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับอุดมการณ์ทางการเมืองแบบตะวันตกที่เข้ามาในประเทศไทยในรัชสมัยของพระองค์ได้อย่างชัดเจน สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ นอกจากแนวความคิดประชาธิปไตยซึ่งมีอิทธิพลมากขึ้นตามลำดับแล้ว แนวความคิดใหม่ที่เริ่มเป็นที่รู้จักในสมัยนี้ คือ แนวความคิดแบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ เนื่องจากการปฏิวัติของบอลเชวิก (Bolshevik) ในรัสเซียใน ค.ศ. ๑๙๑๗ (พ.ศ. ๒๔๖๐) คณะปฏิวัติได้กำจัดอำนาจของพระเจ้าซาร์และนำเอาแนวความคิดแบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ของมาร์กซ์ (Marx) และเอนเงิลส์ (Engels) มาใช้ในการปกครองประเทศ จากนั้นแนวความคิดแบบใหม่ก็เริ่มเป็นที่สนใจของกลุ่มผู้นำทางการเมืองทั่วโลก เพราะมีลักษณะที่แตกต่างกับแนวความคิดประชาธิปไตยโดยสิ้นเชิง สำหรับประเทศไทยนั้น ผู้บริหารประเทศและกลุ่มปัญญาชนก็ได้ให้ความสนใจศึกษาอุดมการณ์แบบใหม่นี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์ไทยและราชวงศ์โรมานอฟแห่งรัสเซีย นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การหมดอำนาจของราชวงศ์นั้น จึงน่าจะมีส่วนทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงภัยต่อเสถียรภาพแห่งราชบัลลังก์ ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นได้จากการแผ่ขยายของแนวความคิดสังคมนิยมคอมมิวนิสต์

^{๕๖} อาจศึกษารายละเอียดได้ใน ฉลอง สุนทรวณิชย์, ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศรัสเซียและประเทศไทยตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖).

สำหรับแนวพระราชดำริเกี่ยวกับประชาธิปไตยนั้น สามารถพิจารณาได้
อย่างเด่นชัดจาก จดหมายเหตुरายวันส่วนพระองค์^{๕๗} ที่ทรงบันทึกในเดือนมีนาคม
พ.ศ. ๒๔๕๔ และ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ มีข้อที่น่าสังเกตว่าเป็นระยะเวลาหลัง
จากกฎ ร.ศ. ๑๓๐ ไม่นานนัก จึงอาจจะสันนิษฐานได้ว่า การที่ทรงบันทึกแนว
พระราชดำริเกี่ยวกับประชาธิปไตยไว้นั้น มีแรงกระตุ้นมาจากการเตรียมการกฎใน
ร.ศ. ๑๓๐ นั้นเอง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชวิจารณ์ไว้ใน จดหมาย
เหตुरายวัน ว่าโดยทางทฤษฎีแล้ว การปกครองระบอบประชาธิปไตยมีข้อดีในแง่ที่ตัด
ความไม่แน่นอนเรื่องคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ที่มีอยู่ในการปกครองระบอบสมบูรณา-
ญาสิทธิราชย์ไปได้ เพราะอำนาจในการปกครองประเทศไม่ตกอยู่กับบุคคลคนเดียว
อย่างไรก็ตามเมื่อนำมาใช้ในทางปฏิบัติแล้วกลับเป็นผลเสีย เนื่องจากข้อจำกัดหลาย
ประการ^{๕๘} ในประการแรกก็คือ ประชาชนไม่มีความรู้พอที่จะปกครองตนเองได้
เพราะฉะนั้น ถ้าให้อำนาจในการตัดสินใจแทนผู้ปกครองประเทศก็อาจจะเกิดผลร้ายต่อ
ชาติ นอกจากนี้ในการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรก็ไม่แน่เสมอไปว่า จะได้คนที่ดีและมีความ
รู้ความสามารถ เนื่องจากประชาชนไม่มีเวลามากพอที่จะพิจารณาอย่างถี่ถ้วน

อนึ่ง ทรงมีพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับระบบพรรคการเมืองว่า เป็นสิ่งที่ทำให้
อำนาจไม่ได้อยู่ในมือของประชาชนอย่างแท้จริง ตามความมุ่งหมายของรัฐธรรมนูญ
เพราะเหตุว่าถ้าพรรคการเมืองพรรคใดมีทุนมาก ก็อาจจะล่อใจประชาชนด้วยประการ

^{๕๗} จดหมายเหตुरายวัน ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าชัชวลิต เกษมสันต์ วันที่ ๑ สิงหาคม ๒๔๑๗
(พระนคร : โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, ๒๔๑๗).

^{๕๘} ดูใจความสำคัญและคำวิจารณ์ แนวพระราชดำริเกี่ยวกับประชาธิปไตย
จาก จดหมายเหตुरายวัน ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, เรื่องเกิม, หน้า ๑๒๔ - ๑๒๖.

ต่าง ๆ นานาให้เลือกพรรคของคน ฉะนั้น อำนาจจึงตกเป็นของคนกลุ่มน้อย โดย เฉพาะอย่างยิ่งคนที่บริจาคเงินให้แก่พรรคมากที่สุดก็มักจะมีอำนาจมากที่สุดด้วย การ ลงมติใด ๆ ในสภาก็เป็นไปตามความประสงค์ของบุคคลเหล่านั้น ภัยเหตุนี้อาจ จึงไม่ได้รับผลประโยชน์อะไร นอกจากความต้องการจะไปตรงกับ "นักเลงปอลิติค" ยิ่งไปกว่านั้น การที่พรรคการเมืองผลักดันเข้ามาบริหารประเทศ ยังทำให้การ คำเนินนโยบายต่าง ๆ ไม่ติดต่อกัน การงานล่าช้าและชะงักงัน พรรคการเมือง ที่มีอำนาจก็ เข้ามาอุททหนุนพวกพ้องของตน โดยที่ฝ่ายค้านก็มีได้คัดค้านอย่างรุนแรง เพราะเมื่อถึงคราวพรรคของคนเป็นฝ่ายรัฐบาล ก็มีพฤติกรรมเช่นเดียวกัน นั่นก็คือ "...ในระหว่างที่ปาร์ตี้ "ก" เป็นรัฐบาล ก็อุททหนุนพวกพ้องของตนเสียเต็มที่ ฝ่าย ปาร์ตี้ "ข" ก็ไม่คัดค้านจริงจังอันใด จะคัดค้านบ้างก็พอเป็นกริยา เพราะนึกอยู่ ว่าในไม่ช้าก็จะถึงคราวฝ่ายตนได้เข้าไปนั่งกินข้าง ..." ^{๕๕} ปัญหาในลักษณะนี้เกิดขึ้น ในทุกประเทศแม้แต่ประเทศอังกฤษซึ่งเป็นแม่บทของประชาธิปไตย ภัยเหตุนี้อาจ จึงทรง แน่พระทัยว่า

การมีปาร์ลียเมนต์ก็ดี ฤาถึงแม้ว่าจะเปลี่ยนลักษณะ การปกครองเป็นบริบัตินิธิปไตยก็ดี ไม่ตัดการ ฉ้อโกงจากการไม่สม่ำเสมอให้หมดไปได้เลย ถ้า ผู้ถืออำนาจยังมีทางที่เลือกให้เข้าเห็นแก่ใคร ๆ ได้ ความขอบใจอยู่ตรงไหน คนสอพลอและคนหัวประจบ ก็คงยังต้องมีอยู่ตรงนั้น จะผิดกันก็แต่ชื่อที่เรียกผู้มี อำนาจเท่านั้น" ^{๖๐}

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จะทรงมีพระราชวิจารณ์ถึงข้อ บกพร่องของระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย แต่พระองค์ก็ทรงตระหนักดีว่า ไม่สามารถที่จะทรงหักท้านความต้องการของประชาชนที่จะมีส่วนในการปกครอง

^{๕๕} จกหมายเหตุนายวัน ... , หน้า ๕๕.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

ประเทศ เนื่องจากสถานการณ์ของโลกเป็นไปในลักษณะนั้น และเนื่องจากข้อบกพร่องของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ดังกล่าวมาแล้ว ค่ายเหตุนี "...จึงตกอยู่ในปัญหาว่าจะเลือกเอาอย่างไหนและค่าตอบแทนอันนี้ ก็มียู่แล้วแต่ประชาชนจะเห็นชอบและประสงค์หัวกันเกิด ..."^{๖๑}

อย่างไรก็ดี ในการเสด็จประพาสหัวเมืองตะวันตกตั้งแต่นครปฐมถึงกาญจนบุรีในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้ทรงบันทึกจดหมายเหตुरายวันไว้ในทำนองที่ว่า ทรงเบาพระทัยที่ประชาชนนอกกรุงเทพฯ ยังจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และยังมิได้รับอิทธิพลทางแนวความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองดังเช่นคนในกรุงเทพฯ จึงทรงมั่นพระทัยว่าการเปลี่ยนแปลงจะทำได้เฉพาะในกรุงเทพฯ เท่านั้น เพราะในต่างจังหวัด "...จะไม่มีผู้ใดสามารถเข้าใจลักษณะการปกครองทางประชาธิปไตยเลย ถึงแม้ในบางกอกเองก็จะมีแต่ผู้เข้าใจด้วยปากมากกว่าเข้าใจด้วยใจจริง ..."^{๖๒}

แนวพระราชดำริเกี่ยวกับประชาธิปไตย ยังปรากฏในบทพระราชนิพนธ์อื่น ๆ จำนวนมากโดยทรงมีพระราชประสงค์ที่จะโน้มน้าวให้ประชาชนชาวไทย มีความเห็นคล้อยตามแนวพระราชดำริที่ว่า การปกครองระบอบประชาธิปไตยหรือการมีรัฐสภาไม่เหมาะสมกับเมืองไทย ทรงเน้นในหลายครั้งหลายคราว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบที่ยังมีประสิทธิภาพสำหรับเมืองไทย ผู้ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงเป็นพวกนักพูดที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน และอิจฉาริษยาบุคคลในระบอบเดิมมากกว่าที่จะรักษาชาติอย่างจริงจัง ในบทพระราชนิพนธ์หลาย ๆ เรื่อง ทรงพยายามที่จะกระตุ้นความรู้สึกชาตินิยม ให้ชาวไทยรักชาติ ศาสนา จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ตลอดจนเห็นภัยจากการครอบงำทางเศรษฐกิจของชนต่างชาติ

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๖.

โดยเฉพาะชาวจีน^{๒๓} ตัวอย่างของบทรพระราชนิพนธ์ประเภทนี้ ได้แก่บทความเรื่อง เมืองไทยจงดั้นเด็ก, ยิวแห่งบูรพาทิศ, นิทานเรื่อง รายงานการประชุมปาลีเมนต์สยาม, บทละครฉายอำนาจ เป็นต้น

ในพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทเนื่องในโอกาสต่าง ๆ ก็มักจะทรงสอดแทรกแนวพระราชดำริเกี่ยวกับความไม่เหมาะสมของประชาธิปไตยต่อสังคมไทย ดังเช่น ในตอนหนึ่งของพระบรมราโชวาทพระราชทานนักเรียนไทยในยุโรป เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๘ ทรงเตือนสตินักเรียนเหล่านั้นว่า เมื่อได้ยื่นใ้ฟัง การสนทนาทางการเมืองในสถานศึกษา ก่อนที่จะรับว่าเป็นสิ่งดีและน่านิยม ควรจะ

^{๒๓} จากการที่ประเทศจีนเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบสาธารณรัฐ น่าจะทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงตระหนักถึงความไม่มั่นคงของราชบัลลังก์มากขึ้น ด้วยเหตุนี้ขณะเดียวกับที่ทรงชี้ให้เห็น การครอบงำทางเศรษฐกิจของจีน ก็ทรงพยายามเน้นถึงข้อบกพร่องของระบอบสาธารณรัฐ ตลอดจนส่วนเสียของผู้นำในการเปลี่ยนแปลงของจีน เพื่อมิให้ชาวไทยเห็นชอบไปกับการปกครองระบอบใหม่ของจีน รวมทั้งทรงตำหนิชาวจีนในไทยที่สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงนี้ ดูตัวอย่างในบทรราชนิพนธ์ เรื่อง "วังต้องค์ใหม่", "การภายในจีน", "ทฤษฎีโดยอาชีวะ", ในกรมศิลปากร, ประมวลพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสุวรรณกิจชำนาญ, ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๔) พระราชนิพนธ์ในท่านองนี้ทำให้เกิดความโต้แย้งจากหนังสือพิมพ์จีน เช่น จีนโนสยามวารศัพท์. ดูตัวอย่างใน กจช. ร.๖ น.๒๐.๑๒/๒๑ จีนในคอบหนังสือพิมพ์ไทยในเรื่องคนจีนเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ประจำวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ มีใจความว่า ชาวจีนจะต้องให้ความสนใจต่อการเปลี่ยนแปลงในประเทศไทยเป็นธรรมดา ไม่ควรคิดว่าเป็นการเนรคุณต่อประเทศไทย

ตั้งปัญหาแก่ตนเองเสียก่อนว่าลัทธิหรือวิธีการนั้น ๆ เหมาะสมกับคนไทยและสมควรกับสภาพทางการเมืองในขณะนั้นหรือไม่ ตลอดจนจะต้องพิจารณาโดยถี่ถ้วนว่า ลัทธิและวิธีการนั้น จะเป็นประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไป หรือเป็นประโยชน์เฉพาะตนเองและพวกพ้อง ทรงสรุปในคอนท้ายว่า "อย่าลืมน้ำสภาพของประเทศยุโรปกับเมืองไทยติดกันอยู่ ฉะนั้น สิ่งซึ่งเป็นคุณสำหรับเขาอาจเป็นโทษสำหรับเราได้"^{๒๔}

กล่าวโดยสรุป แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตย เป็นไปในทางที่ไม่ทรงเชื่อว่าระบอบประชาธิปไตยจะเหมาะสมกับเมืองไทย แต่ก็ทรงตระหนักว่ากระแสความคิดประชาธิปไตยได้ทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกที จนอาจจะต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงจากระบอบเดิม ในขณะที่เดียวกันจากการเสด็จประพาสหัวเมืองทำให้พระองค์มันพระทัยว่า ประชาชนโดยทั่วไปมิได้ต้องการการเปลี่ยนแปลง คงมีแต่บุคคลบางกลุ่มในกรุงเทพฯ เท่านั้น และเป็นพวกที่ต้องการประโยชน์ส่วนตนมากกว่าที่จะเห็นแก่ประเทศชาติ วิเทโศบายที่ทรงใช้ในการต่อต้านบุคคลเหล่านี้ก็คือ ทรงแสดงพระราชดำริในรูปของบทพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ เพื่อชักจูงให้ประชาชนเห็นว่าการปกครองระบอบประชาธิปไตย ยังไม่สามารถจะใช้ได้ผลในไทย

สำหรับแนวพระราชดำริเกี่ยวกับสังคมนิยมนั้น ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุร้ายวัน ซึ่งทรงบันทึกในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ ติดต่อกัน ๒ วัน รวมพระราชบันทึกเกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่ถึง ๓๑ หน้า นับเป็นพระราชดำริเรื่องลัทธิการเมืองที่ละเอียดที่สุด อาจจะสันนิษฐานได้ว่า การที่พระองค์เอาพระทัยใส่ในแนวความคิดสังคมนิยมอย่างมากในระยะนั้น เป็นเพราะคณะ ร.ศ. ๑๓๐ ต้องการเปลี่ยนรูปการ

^{๒๔} กรมศิลปากร, พระราชดำรัสและพระบรมราชาธิวาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์โท หม่อมเจ้าศุขปรารภ กมลลาสน์ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๑), หน้า ๕๕ - ๕๖.

ปกครองเป็นประชาธิปไตยแบบสาธารณรัฐและล้มล้างสถาบันกษัตริย์ อันเป็นหลักการเกี่ยวกับแนวความคิดสังคมนิยมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะนั้น พวกบอลเชวิคซึ่งนิยมแนวความคิดนี้กำลังมีบทบาทสำคัญทำการต่อต้านรัฐบาลพระเจ้าซาร์ นีโคลาสที่ ๒ อยู่เนื่อง ๆ ปัจจุบันเหล่านี้น่าจะมีส่วนผลักดันให้ทรงมีพระราชบัญญัติเกี่ยวกับแนวความคิดสังคมนิยมอย่างกว้างขวาง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบันทึกไว้ว่า ในเมืองไทยนั้นผู้นิยมความคิดเกี่ยวกับศาสนาพระศรีอารียะ ซึ่งทรงพระราชดำริว่า เป็นการนิยมในความคิด "โซเชี่ยลลิสต์" นั้นเอง นอกจากนี้พระองค์ยังได้ทรงเปรียบเทียบความคล้ายคลึงระหว่าง "ผลคืออันจะพึงมีมาในศาสนาพระศรีอารียะกับโดยทางปกครองตามลัทธิของโซเชี่ยลลิสต์"^{๖๕}

ต่อจากนั้นทรงมีพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับลักษณะของแนวความคิดสังคมนิยมไปในทำนองที่ไม่ทรงเห็นด้วยว่าจะเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ^{๖๖} เช่น ความคิดสังคมนิยมที่ต้องการให้คนมีความเสมอภาคเท่ากันหมด ทรงเห็นว่าแค่ในทางหลักการเท่านั้นแต่ในความเป็นจริงแล้วไม่มีใครจะสามารถเท่ากันหมดทุกด้าน เพราะสติปัญญาความรู้ความสามารถไม่เท่ากัน รวมทั้งยังมีความอิจฉาริษยาอีก ในเรื่องการเฉลี่ยทรัพย์สิน ทรงเห็นว่าจะมีปัญหาเกิดขึ้น เพราะเมื่อพลเมืองเพิ่มขึ้นก็ต้องเฉลี่ยทรัพย์สินกันใหม่ นอกจากนี้ยังทรงมีพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับการรวมทรัพย์สินสมบัติไว้เป็นของกลาง การทำลายศาสนา การที่รัฐบาลรับเลี้ยงเด็ก ตลอดจนการชักชวนชนชั้นนายทุนและคนกลางตามแนวความคิดสังคมนิยมว่าจะก่อให้เกิดปัญหามากมาย ยากที่จะเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ

^{๖๕} คุราชลละเอียลในจดหมายเหตุนายวัน, หน้า ๖๘ - ๖๙.

^{๖๖} คุใจความสำคัญของพระราชนันท์กและวิจารณ์ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช เรื่องเดิม, หน้า ๑๔๔ - ๑๕๐.

เป็นที่น่าสังเกตว่าในพระราชวิจารณ์ มิได้แบ่งแยกสังคมนิยมแบบ
ประชาธิปไตย (Democratic Socialism) สังคมนิยมแบบคอมมิวนิสต์
(Communist Socialism) หรือสังคมนิยมแบบเพอฝัน (Utopian
Socialism) เช่น แนวความคิดของเพลโตใน The Republic ออกจาก
กัน จะเห็นได้ว่าในขณะที่ทรงวิจารณ์เกี่ยวกับการแก้ปัญหาระหว่างนายทุนกับกรรมกร
ในประเทศอังกฤษ ก็ทรงกล่าวถึงการทำลายศาสนาตามแนวความคิดมาร์กซิสม์ ตลอด
จนการรับเลี้ยงเด็กตามแนวความคิดของเพลโตใน The Republic ด้วย นอกจากนี้
นี้ในพระราชวิจารณ์ยังแสดงถึงความสับสนของพระราชดำริเกี่ยวกับความหมายของ
นายทุน โดยทรงตั้งข้อสังเกตว่าในกรณีของผู้จัดการโรงงานควรจะจัดให้อยู่ประเภท
นายทุนหรือคนงาน และเจ้าของทุนหมายถึง ผู้ที่มีอำนาจไล่คนงานออกหรือไม่ ^{๖๗}
ท้ายที่สุดทรงแสดงความมั่นใจพระทัยว่าไม่มีใครจะยึดถือลัทธิสังคมนิยมไปได้
ตลอด "...จะถืออยู่ได้โดยความเต็มใจจริง ๆ ก็เมื่อยามซัดสนและเห็นคุณแห่งการ
เฉลี่ยทรัพย์สินนี้ เพราะตนไม่มีทางที่จะขาดทุนได้เลยในการเฉลี่ย มีแต่จะได้อะไร
ทำเสีย แต่พอเมื่อใครมีท่าทางที่อาจจะต้องเข้าเนื่อข้างแล้วก็เปลี่ยนความคิด ..." ^{๖๘}
ทรงสรุปว่า สังคมนิยมแท้ คือ คนที่ปรารถนาความสุขแก่ราษฎรทั่วไปนั้นมีจำนวนน้อย
มาก มีแต่ "สังคมนิยมเก้" ได้แก่ผู้ที่ไร้ทรัพย์สินและวิชาผู้ที่มีทรัพย์สิน ผู้ที่แสวงหาอำนาจ
โดยการตั้งตนเป็นปากเสียงแทนคนจน ผู้ที่มีความคิดฟุ้งซ่านชอบยุยงให้เกิดความวุ่นวาย
และผู้ที่ยังเชื่อคำพูดของผู้อื่นโดยไม่ไต่พิจารณาให้รอบคอบ ด้วยเหตุนี้จึงทรงมีพระราช
วิจารณ์ว่า การปกครองบ้านเมืองตามลัทธิสังคมนิยมแท้จริงนั้นยังไม่อาจทำได้ และการ
ที่จะรับเอาสังคมนิยมเก้เข้ามา "...จะทำให้ไทยต่อไทยแตกกัน จะทำให้คนที่ต่างชั้น

^{๖๗} ตามแนวความคิดสังคมนิยม นายทุน หมายถึงผู้มีกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของ
ปัจจัยการผลิตและคนงานคือ ผู้ที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตมีแต่แรงงาน อยู่ใน
ชั้นอนันต์ สมุทวนิช, เรื่องเกิม, หน้า ๑๔๗.

^{๖๘} จดหมายเหตुरายวัน, หน้า ๕๓๖.

แต่เป็นชาติเดียวกันมีความศุภยาเกลียดชังซึ่งกันแลกัน ..."^{๖๕}

อย่างไรก็ดีแม้ว่าจะไม่ทรงเห็นด้วยกับแนวความคิดแบบสังคมนิยม แต่ก็ทรงมีพระราชดำริว่าวิถีทางที่จะเผชิญหน้ากับการเผยแพร่แนวความคิดนี้ มิใช่จะกระทำด้วยการปิดกั้นการแสดงความคิดเห็น หากจะคั่งงอแสงเหตุผลโต้ตอบให้เห็นว่าแนวความคิดสังคมนิยมไม่อาจจะเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ กวายนแนวพระราชดำริเช่นนี้ จึงทรงเปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็นโดยเสรี และพระองค์เองก็ทรงพระราชนิพนธ์บทความหนังสือพิมพ์ตอบโต้ผู้ที่วิจารณ์พระบรมราชาธิบายและการปฏิบัติราชการอยู่เสมอ

ข่าวการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบสาธารณรัฐในประเทศไทย เมื่อวันที่ ๑๙ มีนาคม ค.ศ. ๑๙๑๙ (พ.ศ. ๒๔๖๐) น่าจะทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิตกว่าจะเป็นชนวนรื้อฟื้นความเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้สนับสนุนสาธารณรัฐในประเทศไทย พระองค์จึงทรงพยายามชี้แจงว่า พระเจ้าซาร์ นีโคลาสที่ ๒ ทรงสละราชสมบัติโดยพระบรมราชาธิบายเห็นแก่ความสงบสุขของประเทศชาติไม่ใช่เพราะถูกบีบบังคับ "...ถ้าหากว่าพระองค์ยังคงแข็งขืนต่อไปก็อาจจะทำได้ ..."^{๖๖} เพราะพระองค์ยังทรงสามารถควบคุมกำลังทหารได้ การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับเหตุการณ์ในรัสเซียในลักษณะเช่นนี้ อาจจะอธิบายได้ว่ามีพระราชประสงค์จะสร้างภาพว่า พลังของระบอบราชาธิปไตยยังแข็งแกร่งเพื่อมิให้ความเคลื่อนไหวในทางที่เป็นปฏิปักษ์ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาอีก^{๖๗}

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖ - ๕๗.

^{๖๖} กจช. ร.๖ ต.๒๒/๑๓ "คำนำ" (พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ไม่ปรากฏพระปรมาภิไธย) หนังสือพิมพ์ไทย ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ อังโน ฉลอง สุนทราวณิชย์, เรื่องเดิม, หน้า ๒๖๔.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ในวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๐ พรรคบอลเชวิคซึ่งนิยมอุดมการณ์สังคมนิยมแบบคอมมิวนิสต์ นำโดย เลนิน (Lenin) และทรอตสกี (Trotsky) ได้เข้าทำการปิดอำนาจการปกครองในรัสเซียเป็นผลสำเร็จ ในระยะแรก ๆ การเปลี่ยนแปลงในรัสเซียมิได้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาจากรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมากนัก อย่างไรก็ตามใน ค.ศ. ๑๙๑๙ (พ.ศ. ๒๔๖๒) รัฐบาลไทยเริ่มวิตกกังวลถึงการแทรกซึมของฝ่ายบอลเชวิคโดยเฉพาะภายหลังการประชุมคอมมิวนิสต์สากล (The Communist International หรือ (Comintern) ณ กรุงมอสโคว์ ในเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๙๑๙ (พ.ศ. ๒๔๖๑) มีท่าทีที่เห็นได้ชัดว่า ฝ่ายบอลเชวิคพยายามที่จะเผยแพร่อุดมการณ์การปฏิวัติโดยชนชั้นกรรมาชีพไปทั่วโลก ปฏิกิริยาจากรัฐบาลไทยก็คือ การอนุญาตให้รัฐบาลชั่วคราวของฝ่ายสาธารณรัฐที่เมืองออมสก์ เข้ามาตั้งสถานกงสุลในไทย โดยเหตุผลว่า "...มีข่าวเล่าลือกันว่า มีคนพวกบอลเชวิคเข้ามาในกรุงเทพฯ แล้ว ก็ยากที่สังเกตได้ว่าแน่แท้ อย่างไรก็ตามถ้ามีคนที่รัฐบาลออมสก์มาว่าการกงสุลอยู่ ก็จะรู้แน่นอนว่าคนที่ส่งไปนั้นเป็นคนพวกไหน ..."^{๗๓}

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๔.

^{๗๓} กจข. ร.๒ ค.๔/๕ ลายพระหัตถ์กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ หลานเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ ลงวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๒ อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๕.

สำหรับแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับพวกบอลเชวิคนั้น อาจจะพิจารณาได้จากบทละครพระราชนิพนธ์ ฉวยอำนาจ^{๗๔} ซึ่งนอกจากจะสะท้อนพระราชดำริเกี่ยวกับผลดีและผลเสียของระบอบรัฐสภาแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงความจำเป็นของสถาบันพระมหากษัตริย์ ความบกพร่องของการปกครองแบบสาธารณรัฐและแนวความคิดสังคมนิยม ดังคำปราศรัยตอนหนึ่งของคัสสิโย สภานายกของคณะกู้ชาติในที่ประชุมของคณะนั้น มีใจความว่า การที่จะเปลี่ยนแปลงเป็นแบบสาธารณรัฐนั้น เปรียบเหมือนความต้องการกำจัดโรคร้ายภายในคือพวกเศรษฐี แต่การที่จะกระทำเช่นนั้นก็ต้องคำนึงว่าอาจจะมียโรคแทรกจากภายนอกก็คือลัทธิบอลเชวิค เพราะ "...พวกบอลเชวิคเปรียบเสมือนตัวเชื้อโรคที่เข้าเพื่อนบ้านอยู่ทั่วไป ถ้าเชื้อโรคนั้นเข้าสู่ร่างกายแห่งชาติเราได้แล้วเมื่อใดข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าเมื่อนั้นชาติเราจะป่วยหนักยิ่งกว่าบัดนี้ ..."^{๗๕}

^{๗๔} เป็นเรื่องของประเทศสมมุติชื่อโคโรเนีย อยู่ในทวีปยุโรป มีการปกครองระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ขณะที่ประเทศโคโรเนียกำลังประสบปัญหาความขัดแย้งระหว่างนายทุนกับกรรมกร ได้มีคณะกู้ชาติโคโรเนียน ทำการขอร้องผู้คนวางแฉกโค่นล้มพระมหากษัตริย์ แต่ทำการไม่สำเร็จ เพราะองค์พระมหากษัตริย์และทหารรักษาพระองค์ได้ปลอมตัวเข้าไปในที่ประชุมคณะกู้ชาติ และแสดงเหตุผลหว่านล้อม ประกอบกับคณะกู้ชาติได้ทราบข่าวว่า คณะเสนาคู่ก็กำลังวางแผนกำจัดพระมหากษัตริย์ คณะกู้ชาติจึงหันมาถวายนสนับสนุนเพื่อต่อต้านการคิดร้ายของคณะเสนาคู่ต่อไป

^{๗๕} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, บทละครเรื่องหมิ่นพระมาตศาลคบบคา ฉวยอำนาจและหนามยอกเอาหนามบ่ง (พระนคร : ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๐๖), หน้า ๒๑๕.

กล่าวโดยสรุป แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยว
กับลัทธิสังคมนิยม นั้น เป็นไปในลักษณะที่ว่า แนวความคิดนั้นไม่สามารถจะนำมาใช้ได้
ในทางปฏิบัติ และจากการที่ระบอบการปกครองแบบสาธารณรัฐกับลัทธิสังคมนิยมปฏิเสห
การมีพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกัน ทำให้ทรงมีความโน้มเอียงที่จะปะปนแนวความคิดทั้ง
สองแบบนี้ จากเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔) การเปลี่ยนแปลงในจีน การ
ปฏิวัติรัสเซีย ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ และจากข่าวการพยายามแผ่ขยายอุดมการณ์คอมมิวนิสต์
ไปทั่วโลกของรัฐบาลบอลเชวิคใน พ.ศ. ๒๔๖๒ น่าจะเป็นปัจจัยที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิตกถึงเสถียรภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ หากจะทรงปล่อยให้
แนวความคิดสังคมนิยมเข้ามาแพร่หลายในประเทศไทย ด้วยเหตุนี้จึงทรงมีพระราชดำริ
ในเชิงคัดค้านเสียตั้งแต่เริ่มแรก แม้ว่าในรัชสมัยของพระองค์ การแผ่ขยายของแนว
ความคิดนี้จะ เป็นไปในวงจำกัดอย่างมากเมื่อเปรียบเทียบกับความเคลื่อนไหวไปสู่ระบอบ
ประชาธิปไตย

๔. ความเคลื่อนไหวเพื่อก่อตั้งสถาบันฝ่ายนิติบัญญัติ

จากการที่แนวความคิดประชาธิปไตยแผ่ขยายในวงกว้างขึ้น มีบทความ
โจมตีระบอบเก่า และในบางครั้งถึงกับออกมาในลักษณะคำหั้นพระมหากษัตริย์ ใน
พ.ศ. ๒๔๖๐ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ จึงได้
มีพระหัตถ์เลขากราบบังคมทูลฯ เสนอพระคำริ ให้มีการปรับปรุงรัฐธรรมนูญสภาในรัช
สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นทำกาใหม่^{๗๖} โดยออกพระราชบัญญัติ
กำหนดหน้าที่และระเบียบวิธีการปฏิบัติงานให้รัดกุมยิ่งขึ้น ให้มีหน้าที่พิจารณากฎหมาย

^{๗๖} กจข. สบ.๐๐๑/๖ ความเห็นเรื่องควรจัดให้มีสมาชิกวุฒิสภาใหม่
มีการทำและออกพระราชบัญญัติ กำหนดหน้าที่ของสภาใหม่ (๒๑ - ๓๐ เมษายน
๒๔๖๐) ฉายพระหัตถ์ถึงกราบบังคมทูลฯ ของ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ลงวันที่
๒๑ เมษายน ๒๔๖๐.

และตั้งกระทู้ถามเสนาบดีในทำนองเดียวกับสภาผู้แทนราษฎร รวมทั้งเผยแพร่คำ
ปรึกษาในรัฐมนตรีสภาในหนังสือพิมพ์ตามสมควร สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ ทรง
ชี้แจงให้เห็นประโยชน์ของการมีรัฐมนตรีสภาว่า จะทำให้คนทั่วไปเห็นว่ามิได้ทรง
แทนพระราชาณาจ รวมทั้งจะได้มีองค์กรสำหรับร่างกฎหมายโดยเฉพาะ นอกจากนี้
นี้ยังมีผลดีที่ว่าเมื่อการงานบกพร่อง เป้าหมายของการวิพากษ์วิจารณ์จะไม่ตกอยู่ที่
องค์พระมหากษัตริย์แต่เพียงพระองค์เดียว เพราะอาจจะอ้างได้ว่ามีรัฐมนตรีสภา
เป็นองค์กรที่ปรึกษาและตั้งกระทู้ถามเสนาบดีแล้ว ผลสะท้อนอีกประการหนึ่งก็คือจะ
ได้ทรงรับทราบความคิดเห็นของฝ่ายอื่นนอกจากเสนาบดี ในที่สุดทรงสรุปว่า "...
การงานในบ้านเมืองที่จะไม่ให้มีข้อบกพร่องบ้างนั้น ย่อมเป็นไปได้ ต้องมี
ฉะนั้นต้องมีทาง และมีอำนาจอื่น ๆ ที่จะชี้ลงไปว่า เพราะเจ้านาที่ผู้นั้นทำผิด
จึงบกพร่อง อย่าให้รวมไปอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์..."^{๗๗}

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงได้รับพระราชหัตถเลขากราบ
บังคมทูล ของพระเจ้าอนงยาเธอฯ ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาตอบมีใจความว่า
พระองค์ทรงตระหนักถึงความซับซ้อนของราชการที่เพิ่มมากขึ้นจนกระทั่ง "...สมัยที่
จะใช้แบบการปกครองอย่างที่เคยใช้มาแล้วใกล้จะล่วงเลย..."^{๗๘} ทรงย้ำว่าจาก
การศึกษาและประสบการณ์ในประเทศอังกฤษทำให้ทรงมีพระราชดำริว่า ลัทธิที่เหมาะสม
ที่สุดสำหรับประเทศที่มีพระมหากษัตริย์ก็คือ ลัทธิประชาธิปไตย แต่มีปัญหาว່ายังใช้
กับเมืองไทยไม่ได้ เพราะคนไทยยังไม่มีการศึกษาพอที่จะเลือกผู้แทนทำการ
ปกครองตนเอง สำหรับการจัดตั้งรัฐมนตรีสภานั้น ทรงอ้างความเห็นของพระยา

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน.

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, สำนวนลายพระราชหัตถเลขา (ลับ) ลงวันที่ ๓๐

กัลยาณไมตรี (Mr. Jens Westengard) ^{๓๕} ซึ่งได้คัดค้านในเรื่องรัฐมนตรีสภา โดยมีเหตุผลตามที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงสรุปว่า ^{๔๐}

...ถ้ายังมีปาร์ลimentไม่ได้แล้ว ก็ไม่ควรจะมีอะไรที่เป็นของเลียนขึ้นไว้สำหรับตบตา เพราะคนที่เขาจริงว่าปาร์ลimentเป็นอย่างไร เขาก็ไม่เชื่อว่าของนั้นจะแทนปาร์ลimentได้ และผู้ที่ไม่เข้าใจเสียเลยถึงวิธีการปกครองอย่างคอนสติตุชัน ก็คงไม่เข้าใจเช่นนั้น ว่าประโยชน์ของรัฐมนตรีนั้นอะไร

...

จากความในพระราชหัตถเลขา พิจารณาได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ไม่ทรงเห็นด้วยกับการจัดตั้งรัฐมนตรีสภา แต่ทรงรับว่าจะนำเรื่องนี้เข้าปรึกษาในเสนาบดีสภาอีกครั้ง อย่างไรก็ตามก็ดี หลังจากนั้นเรื่องก็เงียบหายไป เมื่อครั้งพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงดำรงตำแหน่งเลขาธิการเสนาบดีสภาในปลายรัชสมัย ทรงเห็นว่าเรื่องนี้ค้างอยู่ เนื่องจากมีพระบรมราชโองการให้ตามความเห็นเสนาบดี แต่เสนาบดีบางท่านไม่ให้คำตอบ จึงมิได้

^{๓๕} นายเวสเทินการ์ด (Mr. Jens Westengard) ชาวอเมริกัน รับราชการเป็นที่ปรึกษาราชการทั่วไปของไทย ใน พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาภิบาลไมตรี ใน พ.ศ. ๒๔๕๔ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้กราบบังคมทูลออกจากราชการกลับไปสหรัฐอเมริกา แต่ยังคงคิดต่อถวายคำปรึกษาในข้อราชการต่าง ๆ แก่รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ อยู่เนือง ๆ จนกระทั่งถึงแก่อนิจกรรมใน พ.ศ. ๒๔๖๑ ดู ชมพูนุท นาคีรักษ์, บทบาทของที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๑๓), หน้า ๓๗ - ๓๘.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน.

มีการดำเนินการต่อไปแต่อย่างใด^{๘๑}

ใน พ.ศ. ๒๔๖๔ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) องคมนตรี ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลฯ ให้ทรงฟื้นฟูรัฐมนตรีสภาขึ้นมาช่วยแก้ไขสภาพการณ์ของ ประเทศให้ดีขึ้น เช่นเดียวกับพระคำรของกรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พร้อมทั้ง ทูลเสนอให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้กฎหมาย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้มีพระราชกระแสผ่านมาทางพระยาประสิทธิ์ศุภการ (ม.ล.เพื่อ ฟิ่งบุญ) ในทำนองปฏิเสธ โดยทรงอ้างว่า ถ้ารัฐมนตรีสภาเป็น ประโยชน์จริงก็ต้องคงอยู่มาจนถึงปัจจุบันนี้ ไม่ล้มเลิกไปเสียตั้งแต่รัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ อย่างแน่นอน^{๘๒}

๘. குலிதநானி : การทดลองการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย

ในตอนปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มี พระราชกรณียกิจประการหนึ่ง ซึ่งอาจจะแสดงถึงแนวพระราชดำริที่โน้มเอียงไปใน ทางประชาธิปไตยมากกว่าในช่วงอื่น ๆ พระราชกรณียกิจนั้น ได้แก่ การสร้าง

^{๘๑} อดีตชั่วประวัติพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร (พิมพ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, ๑๕ ธันวาคม ๒๕๑๗), หน้า ๖๕.

^{๘๒} กองทัพเรือ, สำเนาหนังสือเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ อ้างใน มัทนา เกษกมล, เรื่องเดิม, หน้า ๑๒๓.

^{๘๓} กองทัพเรือ, สำเนาหนังสือพระยาประสิทธิ์ศุภการ ถึงเจ้าพระยา สุรศักดิ์มนตรี, ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

คูสิตธานี ใน พ.ศ. ๒๔๖๑

คูสิตธานี เป็นเมืองซึ่งประกอบไปด้วยบ้านจำลองในเนื้อที่ประมาณ ๒๕ ไร่ มีการกะแผนผังเมือง คัดถนน สร้างสถานที่ราชการ และวัด จัดแบ่งเป็นเขตอำเภอ ตำบลและให้ "ทวยนาคร" เข้ามาสร้างบ้านเรือนตามแผนผัง บ้านแต่ละหลังมีขนาดโตกว่าศาลพระภูมิ ^{๕๔} ทวยนาครของเมืองจำลองนี้ได้แก่ บรรดาคนหาเกลือรับใช้ใกล้ชิดดี รวมทั้งเชื้อพระวงศ์ในชั้นหม่อมเจ้าเป็นอย่างสูง ^{๕๕}

พระราชประสงค์ในการสร้างคูสิตธานี น่าจะเป็นการฝึกหัดข้าราชการ ให้คุ้นเคยกับการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย ดังที่ทรงพระราชดำริว่าทวยนาครของคูสิตธานีมีฐานะความเป็นอยู่และความรู้สูง สมควรที่จะเริ่มการปกครองตนเองในกิจการบางอย่าง จึงทรงมีพระบรมราชโองการให้ประกาศใช้ธรรมนูญลักษณะการปกครองคณะนคราภิบาล ให้มีการประชุมทวยนาครเลือกตั้ง "นคราภิบาล" เป็นหัวหน้าดำเนินการปกครองโดยทั่วไป และเลือก "เชษฐบุรุษ" เป็นผู้แทนอำเภอเข้านั่งในสภานคราภิบาล ^{๕๖} นอกจากนี้ยังทรงสนับสนุนให้มีการออกหนังสือพิมพ์ และการจัดตั้งพรรคการเมืองโดยมีพระราชประสงค์ตามพระราชดำริในวันเปิดศาลารัฐบาลของคูสิตธานีที่ว่า

^{๕๔} จมื่นอมรรตวรักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), คูสิตธานีเมืองประชาธิปไตย ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (เรียบเรียงตามคติของคณะกรรมการสัมมนาเรื่องคูสิตธานี หอสมุดแห่งชาติ พิมพ์ในงานพระบรมราชานุสรณ์, ๑๐ - ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๓, หน้า ข.

^{๕๕} ในการประชุมลงคะแนนเสียงเลือกตั้งครั้งที่หนึ่ง มีทวยนาครออกคะแนนเสียง ๑๗๕ คน.

^{๕๖} "ปรารภกรณีย์ของธรรมนูญลักษณะปกครองคณะนคราภิบาล" จมื่นอมรรตวรักษ์, เรื่องเดิม, หน้า ๕๕.

^{๕๗} ฎีกายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕ - ๖๕.

การทำงานฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายนคราภิบาลก็ถ่ายแบบมาจาก
ของจริงทั้งนั้น วิธีการที่ดำเนินเป็นไปนี้ เป็นการ
ทดลองว่าจะเป็นประโยชน์ได้เพียงใด เพื่อเป็นตัว-
อย่างสำหรับธานีให้แนชัคเสียก่อน ... วิธีการดำเนิน
การในธานีเล็ก ๆ ของเราเป็นเช่นไร ก็ตั้งใจไว้ว่า
จะให้ประเทศสยามได้ทำ เช่นเดียวกัน แต่จะให้เป็นการ
สำเร็จรวดเร็วทันใจดังธานีเล็กนี้ ก็ยังทำไปทีเดียวยัง
ไม่ได้ โดยมีอุปสรรคบางอย่าง ...

จากข้อความนี้ แสดงให้เห็นว่า ทรงมีพระราชประสงค์จะให้คูสิตธานี
เป็นบททดลองของการปกครองระบอบประชาธิปไตย เนื่องจากคูสิตธานีเป็นเมือง
เล็ก คงจะทำให้สะดวกและรวดเร็วกว่า เป็นการหาข้อดีข้อเสียของการปกครอง
แบบใหม่ นับว่าเป็นแนวพระราชดำริซึ่งมีเหตุมีผล เป็นก้าวแรกของการปูพื้นฐาน
การปกครองตามระบอบประชาธิปไตย แต่เมื่อพิจารณาตามสภาพที่เป็นจริงแล้ว จะ
เห็นว่ามีสิ่งขัดแย้งอยู่หลายประการด้วยกัน

ในประการแรก แม้ว่าทวยนาครของคูสิตธานี จะได้มีโอกาสฝึกฝน
ประชาธิปไตยจากเมืองจำลองนี้ แต่การฝึกฝนไม่อาจเกิดประโยชน์ได้อย่างเต็มที่
เพราะเป็นการออกความคิดเห็น เฉพาะในเรื่องการปกครองคูสิตธานี หาได้
ออกความคิดเห็นเกี่ยวกับการปกครองประเทศโดยทั่วไปไม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อ
คำนึงว่า กิจกรรมส่วนใหญ่ของคูสิตธานีตามที่ปรากฏในหนังสือของคณะกรรมการ
สัมมนาเรื่องคูสิตธานีนั้น มีได้อยู่ที่การประชุมปรึกษา หากอยู่ที่ความสวยงามของ
สถานที่ มีการประกวดเทศกาล การสอบมัคคุเทศก์เพื่อเปิดโอกาสให้ "คน
ต่างธานี" เข้ามาชมความสวยงาม ซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้
คูสิตธานี มีลักษณะเป็นการเล่นละคร มากกว่าจะเป็นความพยายามที่จะนำเอา
ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยมาใช้อย่างแท้จริง

ในประการที่สอง แม้ว่าจะทรงแสดงวัตถุประสงค์ว่าเป็นการฝึกหัดระบอบประชาธิปไตย แต่ในการสอบมัทคุเทศก์ ผู้ที่ตอบข้อสอบของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าที่ว่า "คุณลักษณะที่มีประโยชน์อย่างไร" ได้คะแนนสูงสุดนั้น^{๔๘} ตอบเน้นไปในลักษณะที่ว่า คุณลักษณะจะเป็นเครื่องมือให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงทราบถึง สติปัญญา และความสามารถของข้าราชการบริพาร โดยที่ "...ทุกสิ่งทุกอย่างเหล่านี้จะถูกบันทึกไว้ในพระราชหฤทัย เขาเหล่านั้นหาได้รู้ตัวแม้แต่น้อย..."^{๕๐} การที่ทรงพิจารณาให้คะแนนสูงสุดสำหรับคำตอบดังกล่าวมานี้ ทำให้เกิดความขัดแย้งว่า พระราชประสงค์แท้จริงของพระองค์ในการตั้งคุณลักษณะนั้น เพื่อจะได้ทรงหยั่งรู้อัธยาศัยและความสามารถของข้าราชการบริพาร หรือเพื่อให้การศึกษาตามระบอบประชาธิปไตยแก่บุคคลเหล่านั้นดังพระราชดำริซึ่งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ในประการที่สาม ตามที่ทรงแถลงไว้ว่ามีพระราชประสงค์ที่จะฝึกหัดข้าราชการบริพารให้คุ้นเคยกับการปกครองตนเอง เพื่อจะได้นำมาใช้กับประเทศไทยส่วนรวมนั้น เมื่อพิจารณาคุณแล้วจะเห็นว่ายังห่างไกลจากความเป็นจริงมาก ทวายนครของคุณลักษณะนี้อาจจะมีโอกาสวางนโยบาย แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของคุณลักษณะนี้อยู่บ้าง แต่ปัญหาเหล่านั้นมิได้มีส่วนสัมพันธ์กับปัญหาของประเทศแต่อย่างใด ระยะเวลาของการทดลองจัดตั้งคุณลักษณะนี้กินเวลานานถึง ๘ ปี^{๕๑} แต่มิได้พัฒนามาถึงขั้นทดลองออกความคิดเห็นในนโยบายของประเทศโดยตรงไม่ จนอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นโครงการที่สูญเปล่าไม่สามารถนำมาใช้ได้ทางปฏิบัติ

^{๔๘} ผู้ที่สอบมัทคุเทศก์ได้คะแนนสูงสุดในครั้งนั้น คือ จมื่นอมรรตวรักษ์ ซึ่งได้บันทึกไว้ว่า ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่า ให้ ๕๕ คะแนนจาก ๑๐๐ หักในหน้าที่กรรมการตรวจข้อสอบเท่านั้น คูใน จมื่นอมรรตวรักษ์, เรื่องเดิม, หน้า ๑๑๕.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๕๑} สุกสันตงใน พ.ศ. ๒๔๖๔ ซึ่งเป็นปีสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ.

อย่างไรก็ตามมีผู้ยืนยันว่า^{๕๒} ในตอนปลายรัชสมัย คือประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๔ โครงการकुสิทธานี กำลังอยู่ในขั้นตอนที่จะนำมาทดลองใช้กับการปกครองท้องถิ่น โดยเหตุที่พระยาราชนกุล (อวม เปาโรหิต) ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยได้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาต นำพระบรมราโชบายและวิธีการของकुสิทธานีไปทดลองปฏิบัติตามจังหวัดต่าง ๆ เมื่อทรงเห็นชอบด้วยกระทรวงมหาดไทยก็ได้กราบทูลพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการปกครองท้องถิ่นที่โดยอาศัยกิจการและระเบียบแบบแผนของकुสิทธานีเป็นแนวทาง และได้กำหนดที่จะทดลองใช้ที่จังหวัดสมุทรสาครเป็นแห่งแรก โดยให้พระยาสุนทรพิพิธเป็นผู้ดำเนินการ แต่ปรากฏว่าเรื่องนี้กลับเงียบไปจนสิ้นรัชกาล โดยมีข่าวว่าที่ประชุมเสนาบดีไม่เห็นด้วย เพราะเกรงว่าจะเป็นการให้สิทธิแก่ราษฎรมากเกินไป อาจกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของรัฐ^{๕๓} เป็นที่น่าสงสัย แต่ถ้าหากข่าวนี้เป็นความจริง เหตุใดพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมิได้ทรงยืนยันพระราชดำริที่จะทรงทดลองใช้ระบอบประชาธิปไตยในการปกครองท้องถิ่นอย่างจริงจัง ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากพระราชอัธยาศัยและพระราชกรณียกิจในเรื่องอื่น ๆ ว่าพระองค์จะไม่ทรงโอนอ่อนผ่อนตามความเห็นของเสนาบดี เมื่อทรงแน่วพระทัยในพระราชดำริในเรื่องนั้น ๆ ด้วย เหตุนี้อาจจะวิเคราะห์ได้ว่า พระองค์เองก็ยังไม่มั่นพระทัยว่ากรณนำวิธีการकुสิทธานีมาใช้กับการปกครองท้องถิ่นที่จะบังเกิดผลดีหรือไม่

กล่าวโดยสรุป ความเคลื่อนไหวตามแนวความคิดทางการเมืองแบบตะวันตกเกิดขึ้นจากการปฏิรูปสังคมและการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นเหตุให้เกิดปัญหาชนรุ่นใหม่ ซึ่งต้องการเข้ามามีบทบาททางการเมือง แต่ระบอบการปกครองในสมัยนั้น มิได้มีการขยายฐานอำนาจทางการเมืองให้

^{๕๒} บุคคลผู้นั้นได้แก่ พระยาสุนทรพิพิธ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกระทรวงมหาดไทยในรัชสมัย ร. ๖ ได้บันทึกเรื่องไว้ในหนังสือวชิราวุธานุสรณ์ จมื่นอมรรตวรักษ์ ผู้เรียบเรียงเรื่อง कुสิทธานีเมืองประชาธิปไตย ... ใต้นามอ้างอิงในหนังสือเล่มนั้น

^{๕๓} จมื่นอมรรตวรักษ์, เรื่องเดิม, หน้า ๓๒๔.

สอดคล้องกับความต้องการของบุคคลเหล่านั้นแต่ประการใด เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพรบรมมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กระแสความคิดที่จะนำไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยด้วยความรุนแรงขึ้น เนื่องจากการพัฒนาทางการศึกษา สถานการณ์ของโลก ตลอดจนความไม่พอใจในพระราชกรณียกิจบางประการขององค์พระมหากษัตริย์ ปฏิกริยาของฝ่ายรัฐบาลก็คือ ความพยายามที่จะรักษาเสถียรภาพของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยชี้แจงให้เห็นว่าระบอบประชาธิปไตยไม่เหมาะสมกับสภาพของประเทศไทย ซึ่งพลเมืองส่วนใหญ่ยังขาดการศึกษา ในเวลาเดียวกันก็พยายามกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความรู้สึกชาตินิยม อย่างไรก็ตามวิธีการของรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อยับยั้งกระแสความคิดสู่ระบอบประชาธิปไตยนั้น เมื่อพิจารณาในอีกด้านหนึ่งกลับเป็นการกระตุ้นความเคลื่อนไหวตามแนวความคิดนั้น เพราะการปลุกใจให้รักชาติตลอดจนเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นโดยเสรี ย่อมทำให้ผู้มีการศึกษาที่มีความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเห็นว่าจะนำความเจริญมาสู่ประเทศ ในขณะเดียวกันพระบาทสมเด็จพรบรมมงกุฎเกล้าก็มิได้ทรงตระหนักถึงความจำเป็นที่จะจัดตั้งองค์กรทางนิติบัญญัติ เพื่อเปิดโอกาสให้กลุ่มคนรุ่นใหม่ เข้ามามีสิทธิ์มีเสียงในการบริหารประเทศตามที่มีผู้กราบบังคมทูลฯ เสนอความคิดเห็น การทดลองใช้ระบอบประชาธิปไตยในสุลต่านนครสมมุติ ก็มิได้มีผลมาถึงการปกครองประเทศโดยตรงแต่ประการใด ความชะงักงันของพัฒนาการทางการเมืองที่ไม่สอดคล้องกับแรงผลักดันของกระแสความคิดประชาธิปไตยนี้เองซึ่งเป็นรากฐานที่จะก่อให้เกิดปัญหาทางการเมืองในรัชสมัยต่อมา

ในขณะที่แนวความคิดประชาธิปไตย กำลังแผ่อิทธิพลในวงกว้างขึ้นนั้น เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๕ - ๒๔๖๐ ทำให้แนวความคิดแบบสังคมนิยมเริ่มเป็นที่รู้จักในประเทศไทยโดยเฉพาะในตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพรบรมมงกุฎเกล้าฯ ซึ่งรัฐบาลบอลเชวิคได้แสดงท่าทีว่าต้องการเผยแพร่อุดมการณ์สังคมนิยมไปทั่วโลก ในประเทศไทยแม้ว่าความเคลื่อนไหวตามแนวความคิดนี้จะเป็นเพียงในระยะเริ่มต้น ยังไม่มีผู้นิยมอย่างจริงจัง แต่การที่พรรคบอลเชวิคซึ่งยึดถือทฤษฎีสังคมนิยมของมาร์กซ์ เป็นหลักในการปกครอง และได้อำนาจทางการเมืองใน

รัฐเซีย โดยล้มล้างสถาบันพระมหากษัตริย์ และสถาปนาระบบอบสาธารณรัฐขึ้นแทนนั้น น่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้ความเอาใจใส่ต่อการเคลื่อนไหวเพื่อเผยแพร่แนวความคิดนั้น ปัญหาเรื่องนี้ได้ทวีความสำคัญควบคู่กับปัญหาเกี่ยวกับแนวความคิดประชาธิปไตยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กังจะได้พิจารณาต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย